

Annales

Instituti

Archaeologici

VIII - 2012

Godišnjak

*Instituta za
arheologiju*

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
Fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Željko Tomičić

Izvršni urednik/Desk editor

Kristina Jelinčić Vučković
Kristina Turkalj

Tehnički urednik/Technical editor

Kristina Jelinčić Vučković
Kristina Turkalj

Izdavački savjet/Editorial committee

Vlasta Begović, Marko Dizdar, Dunja Glogović, Snježana Karavanić, Goranka Lipovac Vrkljan, Branka Migotti, Kornelija Minichreiter, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Željko Tomičić, Ante Uglešić

Prijevod na engleski/English translation

Suzana Čule

Lektura/Language editor

Renata Draženović (hrvatski jezik/Croatian)
Suzana Čule (engleski jezik/English)

Dizajn/Design

REBER DESIGN

Korektura/Proofreaders

Kristina Jelinčić Vučković
Kristina Turkalj

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

Tisak/Printed by

ZRINSKI d. d., Čakovec

Naklada/Circulation

600 primjeraka/ Copies

©Institut of archaeology, Zagreb 2012.

SADRŽAJ

Arheološka istraživanja

- 9**   **Daria Ložnjak Dizdar**
Mirela Hutinec
Sotin, probna arheološka istraživanja 2011. godine
- 14**   **Marko Dizdar**
Terenski pregled i probna iskopavanja na izgradnji obilaznice Vinkovci zapad – Mirkovci
- 18**   **Kornelija Minichreiter**
Slavonski Brod, Galovo, arheološka istraživanja 2011.
- 23**   **Tatjana Tkalčec**
Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari - crkva sv. Lovre 2011. godine
- 29**   **Daria Ložnjak Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Marko Dizdar
Probna istraživanja kasnobrončanodobnog groblja Migalovci – Vivodine
- 33**   **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Probna istraživanja u Malom Bilaču 2011. godine
- 37**   **Saša Kovačević**
Nova Bukovica Sjenjak 2011.
- 41**   **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Pokusna istraživanja visinskog prapovijesnog naselja na Plišu kod Velike
- 46**   **Marko Dizdar**
Rezultati istraživanja groblja latenske kulture Zvonimirovo – Veliko polje u 2011. godini
- 52**   **Siniša Krznar**
Torčec – Cirkvišće, arheološko istraživanje 2011. godine
- 58**   **Juraj Belaj**
Filomena Sirovica
Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine
- 63**   **Daria Ložnjak Dizdar**
Zaštitna istraživanja nalazišta AN 5 Poljana Križevačka 2 na trasi autoceste A12 Sv. Helena – GP Gola

CONTENTS

Archaeological Excavations

- 9**   **Daria Ložnjak Dizdar**
Mirela Hutinec
Sotin, trial archaeological excavations 2011
- 14**   **Marko Dizdar**
Field survey and trial excavations on the area of the construction of the Vinkovci zapad - Mirkovci bypass
- 18**   **Kornelija Minichreiter**
Slavonski Brod, Galovo, Archaeological Research 2011
- 23**   **Tatjana Tkalčec**
Archaeological research of the site Crkvari - St. Lawrence Church in 2011
- 29**   **Daria Ložnjak Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Marko Dizdar
Trial excavations of the Late Bronze Age cemetery Migalovci – Vivodine
- 33**   **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Trial excavations in Mali Bilač 2011
- 37**   **Saša Kovačević**
Nova Bukovica Sjenjak 2011
- 41**   **Marko Dizdar**
Hrvoje Potrebica
Trial Excavation of prehistoric hilltop settlement on Pliš near Velika
- 46**   **Marko Dizdar**
The results of the research of the La Tène culture cemetery Zvonimirovo – Veliko Polje in 2011
- 52**   **Siniša Krznar**
Torčec – Cirkvišće, archaeological research 2011
- 58**   **Juraj Belaj**
Filomena Sirovica
Archaeological excavations of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Gora during the period from 2008 until 2011
- 63**   **Daria Ložnjak Dizdar**
Rescue excavations of the site AN 5 Poljana Križevačka 2 on the route of the highway A12 St. Helena – GP Gola

69 Snježana Karavanić Andreja Kudelić Filomena Sirovica Rezultati četvrte sezone arheoloških iskopavanja na lokalitetu Kalnik-Igrišće	69 Snježana Karavanić Andreja Kudelić Filomena Sirovica <i>The results of the fourth season of archaeological research at Kalnik-Igrišće site</i>
74 Marina Ugarković Ivančica Schrunk Vlasta Begović Marinko Petrić Hvar, otok Sv. Klement, uvala Soline, arheološka istraživanja 2011.	74 Marina Ugarković Ivančica Schrunk Vlasta Begović Marinko Petrić <i>Hvar, Island of Sv. Klement, Soline Bay, Archaeological Excavations 2011</i>
79 Kornelija Minichreiter Zorko Marković Donji Vukojevac, sjever – zaštitna arheološka istraživanja na trasi autoceste Zagreb – Sisak	79 Kornelija Minichreiter Zorko Marković <i>Donji Vukojevac, north - rescue archaeological excavations on the Zagreb - Sisak highway</i>
85 Marko Dizdar Asja Tonc Zaštitna istraživanja nalazišta AN 6 Gornji Vukojevac na trasi auto-ceste Zagreb – Sisak u 2011. godini	85 Marko Dizdar Asja Tonc <i>Rescue excavations of AN 6 Gornji Vukojevac site on the Zagreb – Sisak highway route during 2011</i>
90 Juraj Belaj Filomena Sirovica Arheološka istraživanja na lokalitetu Stari grad u Ivanju 2011.	90 Juraj Belaj Filomena Sirovica <i>Archaeological excavations at the Stari Grad site, Ivanec, 2011</i>
95 Tatjana Tkalčec Konzervatorski radovi na burgu Vrbovcu u Klenovcu Humskom 2011. godine	95 Tatjana Tkalčec <i>Conservation works on the Vrbovec castle, Klenovec Humski in 2011</i>
98 Goranka Lipovac Vrkljan Ana Konestra Crikvenica – <i>Ad turres</i>, prošlogodišnja terenska istraživanja 2011. godine, projekt eksperimentalne arheologije i novi nalazi distribucije crikveničkih keramičarskih proizvoda	98 Goranka Lipovac Vrkljan Ana Konestra <i>Crikvenica - Ad turres, 2011 field research, experimental archaeology project and a new evidence of the distribution of ceramic products from Crikvenica</i>
103 Bartul Šiljeg Vladimir Kovačić Ana Konestra Arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta Stancija Blek kod Tara u 2011. g.	103 Bartul Šiljeg Vladimir Kovačić Ana Konestra <i>Archaeological and conservation research of the Stancija Blek site near Tar in 2011</i>

Terenski pregledi

108   **Zorko Marković**
Mirjana Paušak

Terenski pregled arheoloških lokaliteta u Valpovštini 2011.

111   **Zorko Marković**
Danimirka Podunavac
Jasna Jurković

Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2011. godine

115   **Tatjana Tkalčec**

Rekognosciranje srednjovjekovnih gradišta na području bilogorskog kraja i Zapadne Slavonije 2011. g.

129   **Hrvoje Kalafatić**

Terenski pregled na prostoru izgradnje vodocrpilišta "OSEKOVO"

133   **Hrvoje Kalafatić**

Terenski pregled na trasi izgradnje sjeverne zaobilaznice mjesta Prelog u Međimurju

137   **Asja Tonc**

Terenski pregled područja izgradnje nove obilaznice grada Zagreba

Field Surveys

108   **Zorko Marković**
Mirjana Paušak

Archaeological Field Survey of sites in the Valpovo Area in 2011

111   **Zorko Marković**
Danimirka Podunavac
Jasna Jurković

Results of Archaeological Field Survey of the Našice Area in 2011

115   **Tatjana Tkalčec**

Field survey of the mediaeval earthen fortifications in Bilogora region and the Western Slavonia during 2011

129   **Hrvoje Kalafatić**

Field survey of the Osekovo water wells construction area

133   **Hrvoje Kalafatić**

Field Survey on the route of the construction of the northern bypass of Prelog in Međimurje

137   **Asja Tonc**

Field survey of the area of the construction of the new Zagreb bypass

Eksperimentalna arheologija

145 Andreja Kudelić

Eksperimentalno testiranje prapovijesne arheološke tvorevine i rezultati pečenja keramike na otvorenoj vatri

**149 Goranka Lipovac Vrkljan
Bartul Šiljeg
Ivana Ožanić Roguljić
Ana Konestra**

Eksperimentalna arheologija - gradnja replike rimske keramičarske peći u Crikvenici

155 Ivana Ožanić Roguljić

Povijesno - arheološke manifestacije (Rimska noć u Naroni, Dani Dioklecijana)

Experimental archaeology

145 Andreja Kudelić

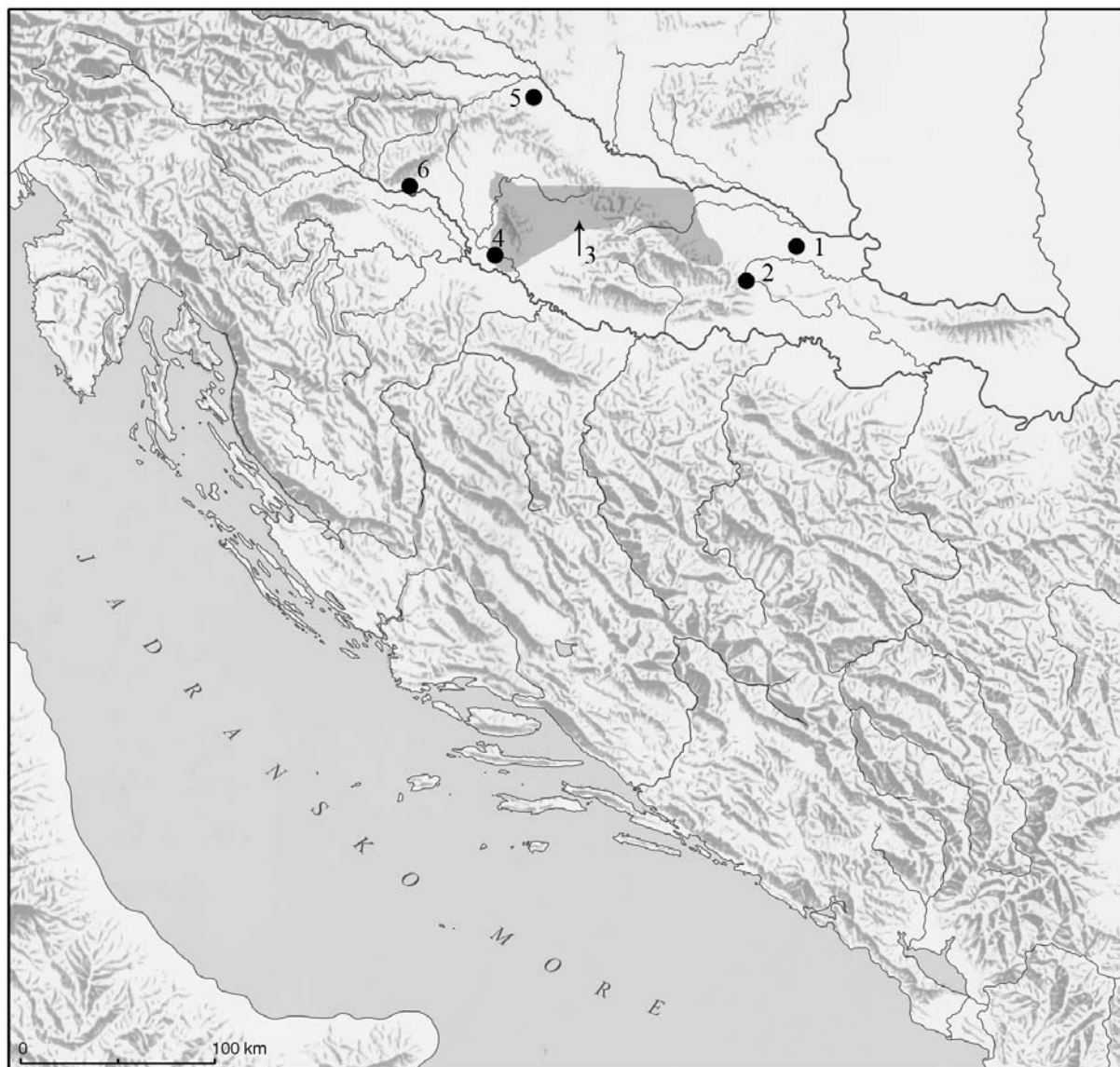
Experimental testing of prehistoric archaeological features and the results of firing pottery on an open fire

**149 Goranka Lipovac Vrkljan
Bartul Šiljeg
Ivana Ožanić Roguljić
Ana Konestra**

Experimental Archaeology - a replica of a Roman pottery kiln

155 Ivana Ožanić Roguljić

Historical - archaeological manifestations (Roman night in Naroni, Diocletian Days)

- 1 Valpovština
- 2 Našice-Podgorac
- 3 Gradišta (vidi kartu str. 116)
- 4 Osekovo
- 5 Prelog
- 6 Zagreb

Rekognosciranje srednjovjekovnih gradišta na području bilogorskog kraja i Zapadne Slavonije 2011. g.

Field survey of the mediaeval earthen fortifications in Bilogora region and the Western Slavonia during 2011

Tatjana Tkalčec

Primljeno/Received: 28.05.2012.
Prihvaćeno/Accepted: 28.05.2012.

U članku se donose preliminarni rezultati ciljanih rekognosciranja i reambulacije gradišta na širem bilogorskom kraju i prostoru Zapadne Slavonije (karta 1). Radi se o visinskim i nizinskim plemićkim utverdama, koje se sastoje od središnjeg zemljanog uzvišenja, okruženog obrambenim jarcima i zemljanim bedemima. Uglavnom su to utvrde na kojima su stajale drvene građevine, kula i stan plemića, međutim na pojedinima od njih vidljivi su i tragovi opekom zidanih građevina. Lokalizirani su preliminarno datiraju u razdoblje od 13. do 15. stoljeća. U dosadašnjoj literaturi za mnoge utvrde ne postoje objave njihovih tlocrta. Ovom prigodom donose se pojedine, a objavljuju se podaci i o nekoliko potpuno novih, stručnoj javnosti još nepoznatih lokaliteta. U radu se donosi izbor ilustrativne dokumentacije, dok će detaljne objave uslijediti.

Ključne riječi: arheološka rekognosciranja, gradišta, kasni srednji vijek, Bilogora, Zapadna Slavonija

Key words: archaeological field survey, mediaeval earthen fortifications, hill forts, moated sites, Late Middle Ages, Bilogora Region, Western Slavonia

Tijekom proljeća 2011. godine obavljena su ciljana rekognosciranja i reambulacija srednjovjekovnih gradišta na prostoru Bjelovarsko-bilogorske, Sisačko-moslavačke, Virovitičko-podravske i Zagrebačke županije, te pojedina područja i izvan tih okvira. Rekognosciranje je obavljeno tijekom 10 radnih dana od 1. ožujka do 6. travnja 2011. g., sa svakodnevnim putovanjem iz Zagreba. Uz autoricu, u rekognosciranju je sudjelovao i pružio veliku pomoć student arheologije Ivan Valent¹ (sl. 1).

Rekognosciranja su nastavak rada na istraživanjima srednjovjekovnih gradišta sjeverne Hrvatske, započelih još 2000. g., a koja su 2004. g. rezultirala magistarskim radom o gradištima na području sjeverozapadne Hrvatske (Tkalčec 2004). Polazište u istraživanjima predstavljali su podaci iz starije literature (Pribaković 1956; Lovrenčević 1985; 1990) te terenskih bilješki Zvonka Lovrenčevića iz Gradskog muzeja Bjelovar (dalje u tekstu - Lovrenčević: Bilješke).² Tijekom tih istraživanja locirane su mnoge neobjavljene utvrde koje se spominju u Lovrenčevićevim bilješkama, a pronađene i neke potpuno nove.

Rad na tom istraživanju nastavljen je intenzivnim rekognosciranjima i tijekom daljnjih godina, a rezultirao je novim spoznajama uključenima u dio doktorske disertacije (Tkalčec 2008), kao i arheološkim istraživanjima pojedinih gradišta (Torčec-Gradić, Gudovac-Gradina, Crkvari-crkva sv. Lovre, Sveta Ana-Gradina), objavama rezultata arheoloških istraživanja i rekognosciranja te objavama pojedinih nalaza. U pripremi je i monografsko izdanje o srednjovjekovnim gradištima na području srednjovjekovne Križevačke županije koja je obuhvaćala puno veći prostor nego danas, a želja nam je oformiti i znanstveni

projekt kojim bi se istraživanje proširilo na čitav prostor kontinentalne Hrvatske.³

U narednom tekstu iznose se rezultati rekognosciranja i reambulacije niza kasnosrednjovjekovnih utvrda tipa gradište, pri čemu napominjemo da u okviru ovoga teksta ne ulazimo u povijesna istraživanja, a zbog veličine teksta i priloga nismo u mogućnosti dati detaljne karte položaja gradišta i obidanih lokacija niti sve izrađene terenske crteže planova tlocrta i presjeka gradišta. Objavljuje se tek izbor izrađene nacrtne dokumentacije.⁴ Sva će gradišta biti detaljnije objavljena u zasebnom monografskom izdanju, a do tada su svi podaci (topografske karte, GPS-koordinate, zračni snimci, terenski dnevnik, neobjavljeni crteži) dostupni u Institutu za arheologiju.⁵

Osim u daljnjem tekstu navedenih položaja gradišta i potencijalnih lokacija gradišta, tijekom 10 dana terenskog pregleda u proljeće 2011. g. obideno je, tragom Lovrenčevićevih bilješki te toponeima na topografskim kartama i sl., još mnoštvo lokacija koje na ovome mjestu ne možemo opisivati zbog ograničenog

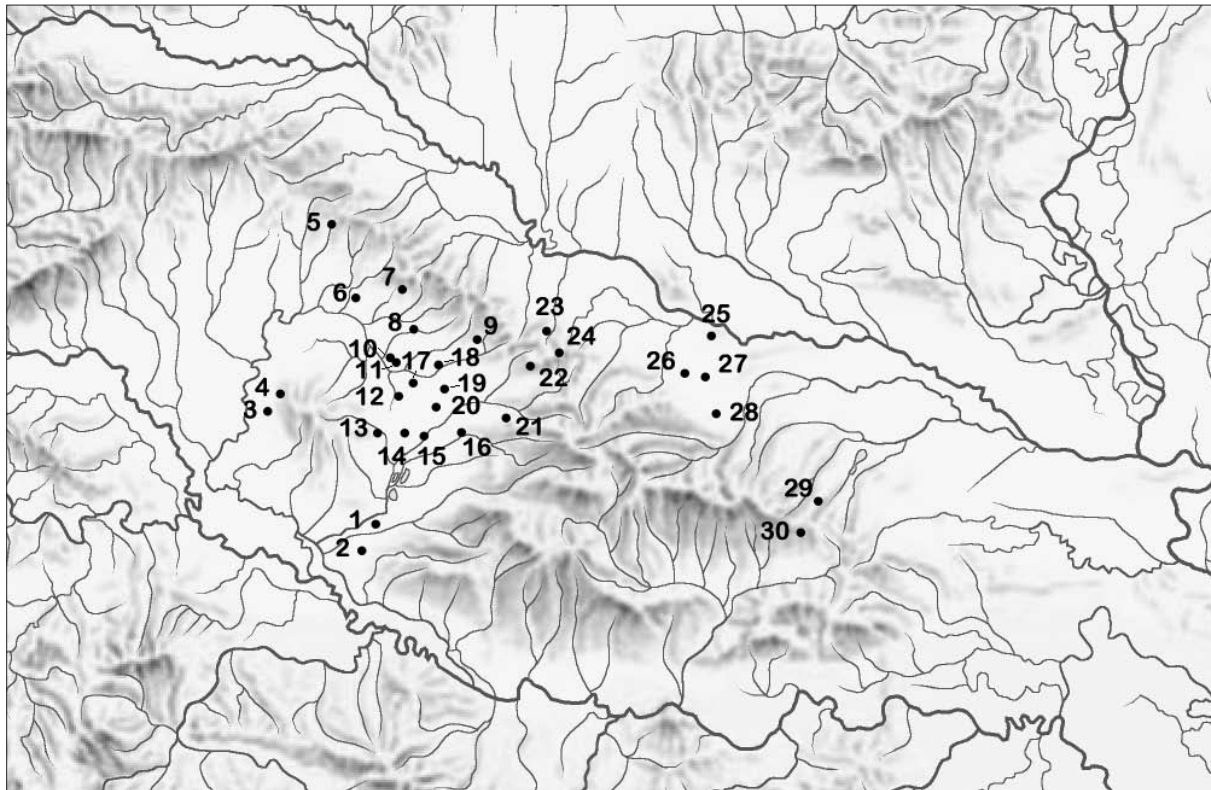
1 Dio troškova financiran je iz znanstvenog projekta Instituta za arheologiju „Srednjovjekovno naseljavanje sjeverne Hrvatske u svjetlu arheoloških izvora“, voditeljice Tajane Sekelj Ivančan, a dio iz osobnih sredstava autorice teksta.

2 Zahvaljujem kolegi dr. sc. Goranu Jakovljeviću koji mi je dao na uvid i korištenje kompletnu arhivu Lovrenčevićevih bilješki, još početkom 2000. godina, za potrebe pisanja magistarskog rada.

3 U tu svrhu je na Natječaju Hrvatske zaklade za znanost prijavljen znanstveno-istraživački projekt o srednjovjekovnim gradištima na prostoru Sjeverne Hrvatske.

4 Zahvaljujem kolegici Suzani Čule na tuširanju crteža.

5 Važno je napomenuti da su svi crteži načinjeni bez prave metričke izmjere, odnosno mjereno je velikim koracima na terenu te je svakako došlo do otklona u mjerilima zbog subjektivnih procjena udaljenosti. Skice su ipak načinjene u mjerilu, na osnovi takve terenske izmjere. Dubine jaraka, također su procijenjene „od oka“. Za preciznije podatke, valjalo bi poduzeti mjerenja totalnom geodetskom stanicom što bi zahtijevalo puno veći angažman i mnogo duže vrijeme provedeno na pojedinom lokalitetu. Kako je u dosadašnjim rekognosciranjima od 2000. godine do danas ukupno rekognoscirano preko 150 lokaliteta, detaljna snimanja lokaliteta nisu bila moguća. Valja istaknuti da se u nekim slučajevima ponavljao obilazak istog lokaliteta i po nekoliko puta zbog njegove nepristupačnosti u određeno doba godine ili pak zbog potrebe dopunjavanja podataka, a da ne spominjemo da je ponekad bilo potrebno i po nekoliko dana provesti u potrazi za pojedinim lokalitetom, lutajući nepreglednim šumama ili obilazeći sela kuću po kuću, anketirajući mještane je li im poznata pozicija nekog gradišta.

Sl. 1 Arheološki lokaliteti reknoscirani 2011. g.:

Fig. 1 Sites surveyed in 2011:

1. Gojlo – Turčak, 2. Kraljeva Velika – Šamčine, 3. Donji Prnjarec – Gradine, 4. Pobjenik – Gradići, 5. Zrinski Topolovac, 6. Stare Plavnice – Gradina, 7. Radunice – Goli grad, 8. Severin – Gradina Podrumača, 9. Nova Pisanica – Gradina, 10. Stara Ploščica – Gređa, 11. Stara Ploščica – Grčina, 12. Mala Trnovitica – Gradine, 13. Trnovitički Popovac – Sašar grad, 14. Palešnik – Gradina, 15. Veliki Pašijan – Gradina, 16. Veliki Zdenči – Gradina, 17. Orlovac – Orlov grad, 18. Donja Kovačica – Gradnjača, 19. Pavlovac – Kolo, 20. Ladislav – Gradina, 21. Donja Rašenica – Šancevi, 22. Velika Peratovica – Redak, 23. Golo Brdo – Turski grad, 24. Sv. Đurađ – Turska utvrda, 25. Sopje, 26. Bakić, 27. Medinci – Turski grad, 28. Nova Bukovica, 29. Martin Našički – crkva sv. Martina, 30. Gradac Našički – Crni potok.

prostora, a napomenimo samo da se radi o više položaja u i oko Starih Plavnica, u Novim Skucanima, Hrgovljanima, šumi Bedenik, Ladislavu, Kaniškoj Ivi, Garešnici, Grbacu, Dražici, Donjoj Kovačici, Kokincu, Klokočevcu, Dautanu, Poljančanima, Starom Štefanju, Kegljevcu i Malom Trojstvu, sve u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, zatim u Gornjem Miholjcu i Donjim Bazijama u Virovitičko-podravskoj županiji te u Rakitnici, Koprivničko-križevačka županija. Neke od tih lokacija nisu gradišta, a za pojedine pouzdano znamo da se radi o gradištima, no nismo ih uspjeli locirati na terenu te će obilasci morati biti ponovljeni.

Također, izvan okvira trajanja opisanih proljetnih reknosciranja, tijekom godine su u više navrata provedena reknosciranja i reambulacije gradišta na području Koprivničko-križevačke (utvrde oko Rasinje, Grabičana i Velikog Poganca) koja će biti predmetom objave u zasebnim tekstovima, a obavljani su i terenski pregledi gradišta na području Osječko-baranjske županije (Našički Martin, Našički Gradac) koje objavljujemo na kraju ovoga članka.

1. Gojlo – Turčak

Na istočnim obroncima brda na kojem je smješteno selo Gojlo u Sisačko-moslavačkoj županiji nalazi se utvrda zvana Turčak. Lokalitet se kratko spominje u dosadašnjoj literaturi (Bobovec 2003: 80; Registar 1997: br. 214).

U selu Gojlo raspitali smo se za položaj utvrde te nas je na lokalitet odveo mladić Jurica Bolarić.⁶ Mještani pričaju kako je Gojlo nekada bilo gusto naseljeno i prosperitetno mjesto zbog naftnih bušotina. U selu je funkcioniralo i kino, prvo u tom

širem kraju. Tu je, prema njima, uvedeno i prvo grijanje na plin na području bivše Jugoslavije.

Istaknuti jezičac padine brijega preinačen je u utvrdu čije se središnje uzvišenje proteže u smjeru istok – zapad, u obliku nepravilnog, izduženog ovala (40 /s produžetkom i 50 m/ x 15 m). S duže, južne strane i sa zapadne strane središnje je uzvišenje opasano dvama segmentima bedema, širine 4 m. Jarak je u gornjoj razini širine 10-ak m, a dubok je oko 8 m. Na sjevernoj strani bedem i jarak nedostaju, a središnje se uzvišenje prirodno strmo spušta u duboku nizinu na tome dijelu brjegovito razvedenog šireg područja. Na samom zapadnom kraju središnje je uzvišenje produženo u nešto niži i zaravnati plato u dužini od 10-ak metara, a na toj zaravni, na njenom sjeverozapadnome dijelu su zamijećeni ostaci grumena crveno zapečene zemlje – vjerojatno ostaci peći. Po središnjem uzvišenju zamijećeni su razni recentni ukopi i prokopi, a za jamu na sjeveroistočnome dijelu mještani su rekli da pripada iskopu arheologa iz Zagreba.⁷ Mještani su kazali da su na lokalitetu pronađeni i ljudske kosti, da je pronađena i „sablja-mačeta“, te da je tu i „čovjek iz Gojla pronašao zlatni novčić“. Prigodom našeg reknosciranja zamijetili smo nekoliko površinskih ulomaka keramičkih posuda koje bi se vremenski mogle opredijeliti u početak 16. stoljeća. Nalazi nisu prikupljeni.

2. Kraljeva Velika – Šamčine

Lokalitet je na terenu lociran prema topografskoj karti TK 1:5000 (DGU, Kutina 30). Nalazi se u Sisačko-moslavačkoj županiji, općina Lipovljani, katastarska općina Kraljeva Velika.

6 Do samog lokaliteta prilazi se iz sela od prodavaonice prema jugoistoku preko nogometnog igrališta pa nizbrdo dalje prema jugoistoku kroz šumu 10-ak minuta hoda. Utvrda se nalazi niže sela, no još uvijek na padinama brda.

7 I Ana Bobovec iznosi podatak da se M. Maznik iz Kutine sjeća da je kao učenica tamošnje škole sudjelovala u arheološkom iskapanju nalazišta koje je vodio netko iz Zagreba (Bobovec 2003: 80).

Sl. 2 Pobjenik – Gradići, pogled na središnje uzvišenje okruženo obrambenim jarkom (snimila: T. Tkalčec, 01.03.2011.).

Fig. 2 Pobjenik – Gradići, a view on the central elevation surrounded by the defensive ditch (photo by: T. Tkalčec, 1st of March 2011).

Šire područje oko tog položaja označeno je i na topografskoj karti TK 1: 100 000 toponimom Gradine⁸ (Tkalčec 2004: 109–110, 325, sl. 101). Prve podatke o utvrđi donosi Pribaković koji kaže da je ovo manje gradište barovitog tipa, nepravilno pravokutnog oblika zvano Šamčine, a lokalitet je među mještanima poznat još prema legendi kao „Barutana kralja Matijaša“. Mi smo od mještana dobili podatak i o narodnom nazivu „Barutana turska“. Pribaković donosi podatke o postojanju dva jarka i bedema, donosi detaljan opis tadašnjeg stanja utvrde te kaže da je lokalitet zasaden poljoprivrednom kulturom i da se intenzivno obrađuje (Pribaković 1956: 133). Vanjski bedem prigodom našeg obilaska nije zamijećen, očito je lokalitet podlegao velikom uništenju usred oranja i danas je tu zapušteni šumarak.

Lokalitet se nalazi pod šumom, na niskom močvarnom terenu, neposredno istočno od seoske ceste koja od Piljenica vodi prema Kraljevoj Velikoj, oko 1,7 km tom cestom od autoputa. Nalazi se oko 3 km sjeverno, odnosno sjeverozapadno od u literaturi poznatijeg gradišta Kraljeva Velika – Stari grad. Sastoji se od uzvišenja pravilnog izduženo-ovalnog tlocrta dimenzija 40 x 25 m, duže osi usmjerene sjever–jug s blagim otklonom prema istoku. Središnje uzvišenje nadvisuje okolni teren za oko 1,5 – 2 m, a okruženo je plitkim jarkom širine 5 m. Dubina mu iznosi oko 2 m računajući od razine vrha središnjeg uzvišenja, no radi se tek o plitko udubljenom jarku gledajući okolni teren. S južne strane konfiguracija terena upućuje na moguću prilaz lokalitetu. Okolo jarka naslućuje se niski bedem širine 1,5 – 2 m i visine oko 0,8 m od okolnog močvarnog terena. Bedem je načinjen od zemlje iskopane iz jarka, a na zapadnoj strani prema seoskoj cesti nije očuvan.

3. Donji Prnjarovec – Gradine

Položaj se nalazi u rukavcu pritoka Česme, istočno od rijeke, jugoistočno od Šušnjara, odnosno sjeveroistočno od Donjeg Prnjarovca (Zagrebačka županija, općina Križ, naselje Donji Prnjarovec, katastarska općina Novoselec). Zbog označa-

vanja toponimom *Gradine* položaja koji je na zračnoj snimci ukazivao na potencijalni lokalitet, položaj je rekognosciran 1. ožujka 2011. g. Nizinsko područje, tek blago povišeno, okruženo je prirodnim meandrom i vodotokom na zapadu. Na zapadnom dijelu nalazi se danas napušteno seosko domaćinstvo. Konfiguracija terena i sklop vodotoka, a posebice indikativni toponim upućivao bi na postojanje arheološkog lokaliteta, međutim to nije potvrđeno terenskim pregledom. Čitavo područje u vrijeme pregleda terena bilo je pod visokom suhom travom, nakon zimske smrznutice. Pokušalo se pregledati eventualne robove životinja, međutim u izbačenoj zemlji nije zamijećen niti jedan arheološki nalaz. Nešto sjevernije od ovog položaja nalazi se visinski istaknutija kota u ovoj nizini, međutim i ta je uzvisina bila pod visokim raslinjem.

Položaj Gradine ne bi bilo gradište, no postoji mogućnost da se ovdje nalazilo ili neko prapovijesno naselje (iako bi za prapovijest pogodniji položaj predstavljao navedena sjevernija lokacija) ili pak kasnosrednjovjekovno naselje omeđeno vodotokom kakvu analogiju pronalazimo primjerice u Virovitičko-podravskoj županiji u Naudovcu na položaju Staro selo (Tkalčec, Ložnjak 2000: 91; Tkalčec et al. 2002: 57–58).

4. Pobjenik – Gradići

Gradište se nalazi na nizinskom šumom pokrivenom terenu, zapadno od sela Pobjenik (općina Čazma) u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Na topografskoj karti TK 1:25000 (DGU, Novoselec 322-3-1) označeno je na koti 103,5 toponimom Gradići, a u literaturi se navode i toponimi Gradići, Jovac, Mekote (Registar 1997: br. 889; Tkalčec 2004: 164–165).

Sastoji se od kružnog središnjeg uzvišenja (dim. I–Z 40 m, S–J 35 m) koje nadvisuje okolni teren za oko 1 – 1,20 m. Okruženo je jarkom koji je u vrijeme pregleda terena bio ispunjen vodom oko 60–ak cm te se pristupilo na središnje uzvišenje nakon što smo „izgradili“ prijelaz od urušenog drveća (sl. 2). Širina jarka na sjevernoj strani iznosi oko 6 m, a inače je prosječna širina jarka u njegovim donjim dijelovima oko 4 metara. Gledajući širinu jarka na višoj razini (rub središnjeg uzvišenja),

8 Veliki atlas Hrvatske, Mozaik knjiga, Zagreb 2002.

ona iznosi i do 10 m. Južnom, istočnom i sjevernom stranom gradište je okruženo vodotokom. Prostor između jarka i vodotoka blago je povišen te predstavlja svojevrsni zemljani bedem, no klasični bedem koji bi poput prstena okruživao središnje uzvišenje i obrambeni jarak, nije zamijećen. Na južnoj i jugoistočnoj strani ovaj „bedem“ je širok 15 m, na istočnoj se širi na 20 m, a na sjeveroistočnoj i sjevernoj i do 35 m. Na istočnoj strani načinjen je i propusni kanal od vodotoka do jarka, koji je omogućivao punjenje obrambenog jarka vodom.

Iako je lokalitet bio pod šumom i šumskim lišćem, a preglednost nije bila najbolja, ipak su na sjevernom dijelu ruba središnjeg uzvišenja zamijećeni ostaci možda konstrukcije peći (pravilni, zaglađeni ulomci zapečene zemlje). Ulomci zapečene zemlje zamijećeni su i na drugim mjestima na središnjem uzvišenju, no nije pronađen niti jedan drugi nalaz.

5. Zrinski Topolovac

Područje Zrinskog Topolovca (Bjelovarsko-bilogorska županija) rekognoscirano je 7. travnja 2011. na osnovi Lovrenčevićevih Bilješki. Obišteno je nekoliko položaja u samome Z. Topolovcu poput Turskog brega, župne crkve sv. Mihovila gdje je nedavno Konzervatorski odjel u Zagrebu provodio zaštitna istraživanja, Severin (Severingrad), te obližnjeg Jerešina, a ovom prigodom ističemo Strmograd i Žedin grad (ili Žedov grad, prema vlasniku zemljišta iz oko 1900. g., kako Lovrenčević kaže u svojim bilješkama; odnosno graničarska topolovačka utvrda koja je egzistirala krajem kasnog i početkom novog vijeka, a koja je prema Lovrenčeviću razvaljena tek u 19. st.). Budući da su tijekom 2012. g. provedena probna arheološka istraživanja pod vodstvom dr. sc. Gorana Jakovljevića na lokalitetu Žedin grad u Zrinskom Topolovcu, ovom prigodom nećemo davati nacrt i opis tog utvrđenja jer će rezultati uslijediti izvornim objavama.⁹ Na Strmogradu prigodom našeg obilaska nisu uočeni tragovi još jednog utvrđenja (možda utvrde plemićke porodice Bisseney) ili možda crkve sv. Benedikta (Lovrenčević: Bilješke), već su na istočnoj padini izrazito strmoga brijega na uzoranome polju zamijećene jame (4–5 objekata – crni gar i crvena paljevina) a pronađeni su ulomci prapovijesne, brončanodobne keramike.¹⁰

Obišli smo i topolovački župni dvor, nekadašnju Vojnu kapetaniju iz 1704. g. Župnik vlč. Milan Kerš pružio nam je dragocjene podatke o toponimiji okolnog kraja i položaju još nekoliko nalazišta, no to izlazi iz okvira ovoga rada. Tijekom obilaska terena u Z. Topolovcu zajedno s vlč. Keršom pregledali smo i neka šira područja u šumi Konjskoj sjeverno od Domankuša, a reambuliran je i položaj Zidine u Domankušu, na kojem se vjerojatno nalazila crkva s grobljem jer ima dosta nalaza opeke, a spominju se i nalazi ljudskih kostiju te mnogi drugi nalazi (Lovrenčević 1990: 147, 148, 152, Plan 7).

6. Stare Plavnice

Reambuliran je položaj Gradine u Starim Plavnicama (Bjelovarsko-bilogorska županija). Lokalitet su G. Jakovljević i T. Tkalčec rekognoscirali još 2003. g. kada je utvrđeno da je lokalitet uvelike uništen, što odgovara Lovrenčevićevim prognozama da će gradište oko 1990. g. posve nestati (Lovrenčević: Bilješke), a ove je godine utvrđeno isto stanje kao 2003. time da spomenutim područjem sada prolazi trasa plinovoda. Starija literatura spominje kvadratno uzvišenje (21 x 22 m), koje je sredinom prošlog stoljeća bilo dosta dobro očuvano, osim na SZ

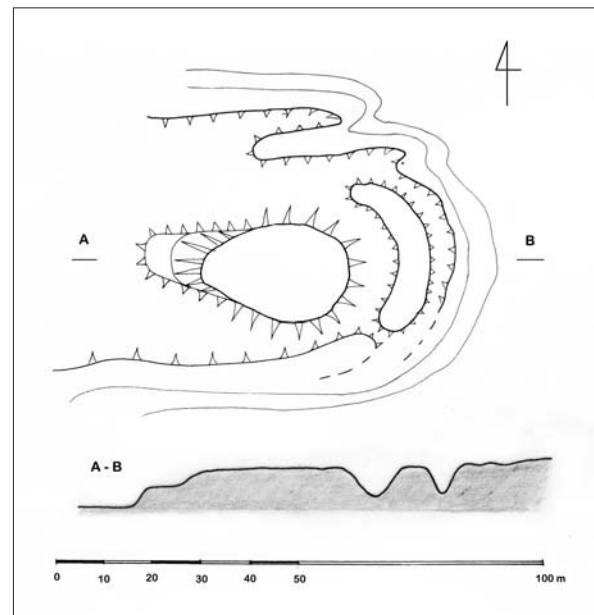
strani gdje je oštećeno kopanjem i odvoženjem zemlje. Tragovi bedema i jaraka nisu bili vidljivi (Pribaković 1956: 114, 116). Godine 2008. provedena su zaštitna arheološka istraživanja arheoloških lokaliteta na trasi iskopa plinovoda Sv. Ivan Žabno – Bjelovar kojom prigodom su na lokalitetu obavljena sondažna istraživanja (6 sondi) te je po položaju lokaliteta i uočenim zemljanim bedemom potvrđeno da je riječ o srednjovjekovnome gradištu, a pronađeno je i nešto keramičkih i metalnih nalaza, te odbačeno drvo s dna obrambenog jarka (Drašković 2009: 178–179).

7. Radunice – Goljak, Goli grad

Lokalitet je smješten oko 1 km jugozapadno od središta sela Maglenča (zaselak Radunice) u Općini Bjelovar, Bjelovarsko-bilogorska županija, a pripada pod naselje Gornji Tomaš.

U literaturi je lokalitet otprije poznat kao Goljak, odnosno Radunice-Goljak, a mještani ga zovu Goli grad. Navodi se kao visinsko kružno gradište, zaravnata platoa na zapadnoj strani odvojenog od padine brijega plitkim polukružnim jarkom, jednim vidljivim površinskim ostatkom gradišta. Probno sondiranje Z. Lovrenčevića je na dubini od 75 cm rezultiralo nalazima keramike i cigli (prema Pribaković 1956: 127). U novijoj stručnoj literaturi (u tisku) vodi se kao Maglenča – Goljak, Goli grad pod Općinom Veliko Trojstvo (Jakovljević 2012).¹¹

Obilaskom terena 15. ožujka 2011. g. ustanovljeno je da se lokalitet nalazi na zapadnoj padini brijega koji se od istočnijeg područja Kamenitovac spušta u zapadnu dolinu. Pristup lokalitetu je moguć s njegove istočne strane, odnosno južno od zaseoka Radunice, pa na istok njivama koje se nalaze na zaravni

Sl. 3 Radunice – Goli grad, situacijski plan (crtala: T. Tkalčec, 15.03.2011.).

Fig. 3 Radunice – Goli grad, situation plan (drawing by: T. Tkalčec, 15th of March 2011).

padine brjegovitog područja, odmah iznad lokaliteta. Niže dalje u zapadnu padinu brijega „usječena“ je i sama utvrda, iskorišćujući strme padine brijega na tome dijelu u obrambene svrhe, odnosno oblikovavši utvrdu potkovičastog oblika bedema (sl. 3). Središnje uzvišenje je kružnog, tj. blago ovalnog, izduženog i stanjenog oblika prema zapadu (30 x 15 m). Padina središnjeg uzvišenja se na zapadu u dužini od daljnjih 7 m spušta na zaseban 4 m niži plato dužine 5 m, a širine 10 m. Viši, centralni

11 Ovdje valja istaknuti kako je lokalitet koji je u ovome radu opisan ustvari identičan Pribakovićevom Golom gradu, što se vidi iz njegovih opisa. G. Jakovljević daje koordinate drugog položaja, oko 570 m sjeveroistočnije, već u samome selu Maglenča i imena vlasnika zemljišta. Nije mi poznato u čijem vlasništvu je šuma u kojoj se nalazi utvrda Goli grad te je moguće da se radi o dva različita lokaliteta.

9 Zahvaljujem kolegi dr. sc. Goranu Jakovljeviću na iscrpnom opisu svih arheološki otkrivenih slojeva i nalaza prilikom našeg posjeta terenu u vrijeme trajanja arheoloških iskopavanja. Također zahvaljujem na cjelokupnoj pomoći koju pruža pri istraživanju gradišta na području Bjelovarsko-bilogorske županije te na spremnosti da se uključi, kako istraživanjima Žedin grada, tako i budućim planiranim istraživanjima gradišta, u znanstveno-istraživačkom projektu o srednjovjekovnim gradištima na prostoru Sjeverne Hrvatske kojeg Institut za arheologiju prijavljuje na Natječaj Hrvatske zaklade za znanost.

10 Prikupljeni površinski nalazi bit će predani u Gradski muzej Bjelovar s točnim GPS koordinatama položaja nalazišta.

plato središnjeg uzvišenja nadvisuje za 8 metara dolinu koja se otvara prema zapadu. Središnje je uzvišenje s istočne strane zaštićeno dubokim i 3 m širokim jarkom te potkovičastim bedemom širokim 6 – 9 m. Bedem je visok 6 – 8 m (računajući kao nultu točku razinu doline uokolo središnjeg uzvišenja). Bedem se južnim dijelom nastavlja na masiv strmog brijega koji je korišten vjerojatno kao vrsta bedema, time da je od brijega odvojen manjim prokopom odnosno klancem. Nadalje, istočno je bedem odvojen od višeg područja jarkom širine 2 m. Okolni istočni brijeg se oko utvrde polukružno zatvara duž čitave sjeverne strane gdje je strmina brijega možda dodatno dijelom obrađena i formirana u vrstu bedema (bedem 2) ili je naprosto prirodna formacija brijega iskorištena u obrambene svrhe. Istočno od utvrde pod šumom nalazi se oranica čiji je vlasnik gosp. Ivan Jagarinac prilikom oranja zamijetio nalaze keramike i pepela.¹²

8. Severin – Gradina Podrumača

Višedijelno gradište je smješteno u podvodnom nizinskom terenu, 130 m zapadno od ceste Bjelovar – Daruvar, 100 m južno od potoka Severinka u nizinskom močvarnom terenu, u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji.

Šira okolica lokaliteta izložena je poljoprivrednim i građevinskim devastacijama, koje su zamijećene i prigodom zadnjeg obilaska. U prijašnjim su obilascima nedaleko utvrde, u presjeku puta koji istočno od utvrde vodi prema jugu, zamijećeni brojni objekti (jame s izrazito crnim zapunama, nastambe?) s kasno-srednjovjekovnim materijalom.¹³

Prigodom obilaska, pristup je bio moguć na istočno uzvišenje a na zapadno, tj. dva zapadna, pristup nije bio moguć zbog širokog i dubokog jarka ispunjenog vodom. Dapače, raslinje nije omogućavalo uvid i razaznavanje jasnih obrisa radi li se o jednom ili dva uzvišenja na zapadu. No, starija literatura govori o ukupno tri uzvišenja, a donose se vjerni tlocrti koji odgovaraju ostalim dijelovima utvrde, pa nemamo razloga ne vjerovati da osim istočnog uzvišenja, u nepreglednom gustišu preko široke vode na zapadu postoje dva uzvišenja. Terenske skice i opisi lokaliteta iz sredine prošlog stoljeća govore o kompleksu od tri uzvišenja, prvobitno kružnog oblika, opasanom jednim bedemom i vodenim jarkom, dok se tragovi drugog bedema tek naziru u okolnom terenu. Jugoistočno uzvišenje je obitelj Vitez oranjem radi lakše obrade prilagodila iz kružnog u trokutasti oblik (Lovrenčević 1990: 153, 158, Plan 10). Pribaković daje dimenzije njegova trokutastog oblika: 38 (JZ–SI) x 23 m (SZ–JI). Južni (radi se ustvari o istočnome bedemu! op. a.), najočuvaniji bedem, prema Pribakoviću, očuvan je u dužini od 50 m, visine 2 m. Udaljen je od unutrašnjeg jarka oko 10 m (Pribaković 1956: 122–123, Skica 2).¹⁴ Istočno (odnosno

jugoistočno prema terminologiji Lovrenčevića) uzvišenje bilo je svojedobno povezano sa sjeverozapadnim manjim nasipom. Jugozapadno kružno uzvišenje bilo je dosta oštećeno oranjem i odvoženjem zemlje, no također je bilo kružnog oblika (Pribaković 1956: 121).

Istočno uzvišenje danas je ovalna je tlocrta (S–J 33 m x I–Z 15 – 20 m), s 5 m proširenim nižim „platoom“ duž zapadne strane. Obrambeni jarak širine je 10 – 15 m, a na prostoru između istočnog uzvišenja i zapadnog (kompleksa?) pod nepreglednom šikarom doseže širinu i do 25 m. Pristup zapadnom dijelu kompleksa nije bio moguć zbog duboke vode. Obrambeni bedem očuvan je djelomično i to duž zapadne strane, na istočnom, a dijelom se nazire i na sjeveru. Najočuvaniji je na istočnoj strani gdje je u sjevernom segmentu očuvan u širini od 3 m i visini od 1,5 – 2 m nad okolnim krajem, a u južnom, odnosno jugoistočnom segmentu u širini od 6 m i visini od 1,2 m. Na jugoistočnome uglu zamjećuje se prokop kroz bedem za reguliranje punjenja unutrašnjeg jarka vodom. Današnje stanje dosta vjerno odgovara situaciji koju Z. Lovrenčević prikazuje na svom crtežu iz 1947. g. U principu odgovara i Pribakovićevom crtežu, s time da je u slučaju potonjeg crteža krivo naznačen bedem koji se ne nalazi južno nego istočno od istočnog uzvišenja. U prilog tome da se radi zaista o i danas očuvanom istočnom bedemu, a ne južnom, govori i činjenica da je Pribaković ucrtao ispušni vodovod na svojoj skici koji je i danas prepoznat na terenu na jugoistočnom dijelu bedema. Valja napomenuti još da se na prostoru šire okolice vide tragovi još nekih uzvišenja u nizinskom terenu (osobito prije nego su određene livade zatrpane navezenom zemljom), dok se na zračnoj snimci (GoogleEarth, 26.10.2006.) u pravilnome, blago lučnome smjeru na udaljenosti od 40 m sjeverno od sjevernog bedema proteže u dužini od oko 130 m još jedan nasip koji možda ima veze sa srednjovjekovnom utvrdom.

9. Nova Pisanica – Gradina

Utvrda se nalazi sjeverno od ceste u Novoj Pisanici (Katarska općina Bedenička, Bjelovarsko-bilogorska županija), južno od potoka Grebenska u šumovitom brežuljkastom krajoliku, na sjevernoj padini brijega koji se spušta prema kotlini manjeg potoka. Na topografskoj karti 1: 25000 široko šumom pokriveno područje nosi toponim Purgarić (DGU, TK 1:25000, Nova Pisanica 323-1-4).

Lokalitet je lociran prema bilješkama Z. Lovrenčevića koje su pohranjene u Gradskom muzeju u Bjelovaru.¹⁵ Naime, u potrazi smo za Lovrenčevićevom utvrdom Greben – grad ili Grebenska u Novoj Pisanici od mještana M. Mlinarića (N. Pisanica 88) bili upućeni na „Gradinu“ i odvedeni na položaj koji se opisuje u daljnjem tekstu. Načinivši nacrt lokaliteta i proučivši iznova Lovrenčevićeve bilješke, ne možemo sa sigurnošću reći radi li se o lokalitetu za koji Lovrenčević donosi pomalo nejasnu skicu položaja i opis kakav ne odgovara u potpunosti obidnomenom lokalitetu.¹⁶ Radi li se o dvije različite ili o jednoj te istoj utvrdi, ona do danas nije poznata niti objavljena u stručnoj literaturi te se sada donosi prvi puta i to pod nazivom Nova Pisanica – Gradina.

Na lokalitetu nismo zamijetili površinske nalaze zbog gustog pokrivača šumskim lišćem. Iako pomalo neobična tlocrtom, ova bi utvrda usječena u sjevernu padinu brijega mogla upućivati na razdoblje kasnog srednjeg vijeka (sl. 4).

Središnja utvrda je četvrtasta oblika (širine 60 m /I–Z/ i dužine 40 m /S–J/), naglašenih uglova i smanjenim sjevernim

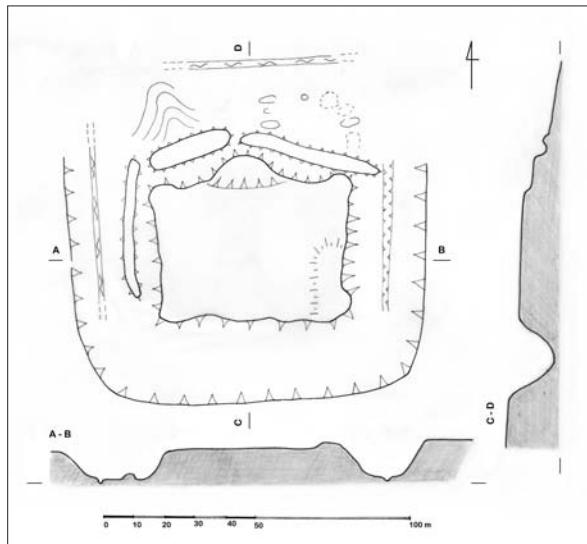
12 G. Ivan Jagarinac nas je i doveo na Goli grad te nas je obavijestio i o nalazima keramike i pepela na svojoj njivi. U vrijeme obilaska njiva nije još bila izorana te nisu zamijećeni, nikakvi površinski nalazi. Idućih dana smo nekoliko puta svratili pogledati je li započelo proljetno oranje, kako bismo utvrdili o kakvim je nalazima riječ, međutim s oranjem se nije bilo započelo. Niti kasnije, zbog obaveza na drugim terenskim iskopavanjima nismo, nažalost, uspjeli otići pregledati njivu u prikladno vrijeme, što bi svakako valjalo učiniti.

13 U kolovozu 2003. obišla sam lokalitet jer su uokolo njega strojno iskopani rovovi za postavljanje betonskih cijevi. Rovovi su iskopani od ceste prema gradištu te s njegove sjeveroistočne strane, zatim duž istočne strane, kao i duž južne strane. Rov s južne strane udaljen je od kompleksa oko 80 m, dok su ostali u neposrednoj blizini središta gradišta te su vjerojatno presjekli njegove vanjske elemente. U svim se rovovima ispod recentnog humusa jasno prepoznaje kasnosrednjovjekovni sloj u kojem sam na više mjesta zamijetila ukopane jame. Jame su bile raznih dimenzija od većih – oko 2,5 m, do manjih – oko 1 m. Zbog izrazito suhe zemlje u njihovim presjecima zamijećeno je vjerojatno manje materijala nego što su one stvarno sadržavale. Ima nalaza zapečene zemlje, ugljena i gara, keramička kugla promjera 4 cm, srednjovjekovne keramike i životinjskih kostiju. Pojedini ulomci keramike ukrašeni su s dva niza valovnica. Materijal bi odgovarao vremenu 14. i 15. st. (s naglaskom na 15. st.). U izbačenoj zemlji iz rovova zamijećeno je i nekoliko ulomaka stakla, zatim opeke i kamenja. Očito se radi o položaju kasnosrednjovjekovnog naselja otvorenog tipa ili možda vrsti podgrada utvrde.

14 Pribaković smatra sjeverozapadno uzvišenje glavnim uzvišenjem utvrde.

15 Prva rekognosciranja su obavili Zvonko Lovrenčević, Đuka Jakšeković, Slavko Kristić, Mladen Medar, Andrija Vinković i Boško Turalo 16. ožujka 1975. godine.

16 Lovrenčević između ostaloga kaže: ... Na strmom vrhu tog brda vidjeli smo tragove ovalne utvrde opkoljene jarkom oko koje su bile još 4 postrane utvrde i to sa južne, istočne i sjeverne strane. Na centralnoj utvrdi nismo ništa našli nego dijelove razmravljenih opeka, navodno se našla i strjelica pa i koplje itd. (Lovrenčević: Bilješke). Lovrenčević donosi i neke povijesne podatke o utvrdi, koje nismo provjerili te se ovom prigodom ne objavljuju.

Sl. 4 Nova Pisanica – Gradina, situacijski plan (crtala: T. Tkalčec, 06.04.2011.).

Fig. 4 Nova Pisanica – Gradina, situation plan (drawing by: T. Tkalčec, 6th of April 2011).

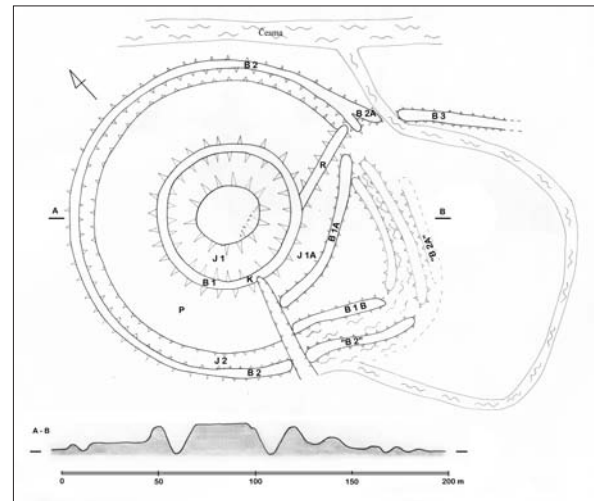
polukružnim za oko 4 m nižim platoom (širine 20 m /I–Z/, dužine 15 m /S–J/). Jugoistočna stranica utvrde je dodatno za 1,5 m povišena u dužini od 24 m i širini od gotovo 10 m. Utvrda je kontrolirala sjevernu kotlinu koja je brdom odijeljena od još sjevernije doline potoka Grebenske, a na izbor mjesta je utjecala i prirodna konfiguracija terena, prirodne vododerine – duboke i široke grabe koje su potom dodatno prilagođene i preinačene u obrambene svrhe. Pa tako širok jarak, odnosno graba (duboka 10 – 15 m, a u gornjem dijelu široka i do 30 – 35 m) odvaja utvrdu od okolnih brda sa zapadne, južne i istočne strane. Sa zapadne strane je u jarku kojim teče potok dodatno podignut manji bedem (koji nadvisuje okolinu na tome dijelu za 2 m), a dva također niža i manja bedema (širine 2 – 4 m) naslućuju se i na sjevernoj strani (nadvisuju neposrednu okolinu za 1,5 m, odnosno sjeverniju kotlinu kojom protječe potok za 5,5 m). Duž istočne strane duboke grabe, na dnu se nalazi dodatno udubljeni jarak kojim nije tekla voda u vrijeme obilaska lokaliteta. Sjeverno od sjevernog bedema na padini prema potoku na više su mjesta zamijećena manja kružna uzvišenja nepoznatog karaktera.

10. Stara Ploščica – Greda

Položaj je reambuliran 10. ožujka 2011. g., a prije toga ga je T. Tkalčec rekognoscirala 2003. g. u nepovoljno ljetno doba godine kada zbog šumskog raslinja nije bilo moguće dobro sagledati oblik utvrde i načiniti pouzdan tlocrt. Tada je ipak načinjen tlocrt (koji se razlikovao od onoga koji je načinio Z. Lovrenčević u svojim rekognosciranjima (Lovrenčević 1990: 160; Tkalčec 2004: 324, sl. 96), a ovom prigodom načinjene su sekundarne korekcije.

Lokalitet je smješten u šumom prekrivenoj nizini podno sela Stara Ploščica (Bjelovarsko-bilogorska županija), neposredno sjeverno od manjeg vodotoka.

U osnovi dvojno gradište sastoji se od istočnog, većeg kvadratičnog uzvišenja zaobljenih uglova (27 x 33 m) i manjeg zapadnog, polukružnog tlocrta (16 x 23 m). Ova je cjelina okružena jarkom i bedemom, a neposredno južnije izvan bedema I nalazi se povećana povišena zaravan koja je također s otvorenih strana branjena zasebnim zemljanim bedemom (dvodijelni bedem II). Širina jarka I na zapadu varira od 3 m (zapad) do 5 m (jug), dok je jarak između glavnog kvadratičnog i manjeg polukružnog uzvišenja širine 6 metara. Bedem I je očuvan u visini do 1,5 m od okolnog terena, širina mu u osnovici iznosi 6 – 7 m, a u gornjem dijelu je širok 2,5 – 3 m. Bedem I je na istoku, na uglovima prekinut dvama pravilno postavljenim ispustima koji omogućavaju punjenje jarka I vodom. Središnja utvrda nadvisu-

Sl. 5 Stara Ploščica – Grčina, situacijski plan (crtala: T. Tkalčec).

Fig. 5 Stara Ploščica – Grčina, situation plan (drawing by: T. Tkalčec).

je okolni teren za oko 1,5 m, odnosno jarak i za 4,5 m (dubina jarka od razine okolnog terena iznosi i po 3 m). Uzvišenje polukružnog tlocrta u svom istočnom dijelu nadvisuje glavnu utvrdu za 1 m, a prema zapadu dosta naglo pada. Zaravanak koji se nalazi južno od opisane cjeline niži je od južnog dijela bedema I i vjerojatno s te sjeverne strane niti nije bio odijeljen od sjevernog gradišnog dijela kompleksa obrambenim jarkom (iako se denivelacija jasno nazire u liniji manjeg šumskog puta koji danas tuda prolazi). Južni zaravanak je također podijeljen na dva dijela – istočni (15 x 17 m) i zapadni (14 x 19 m), međusobno odvojena plitkim jarkom širine 5 m. U prijašnjim istraživanjima ovakva situacija nije bila zamijećena, već je ovo južno uzvišenje definirano kao jedna nerazdijeljena cjelina (Lovrenčević 1990: 160, plan 12). Bedem II okružuje južni dio kompleksa sa zapadne (gdje je vrlo uzak – 1,5 m) i južne strane (širine 5 – 7 m). Na tim je dijelovima između njega i južnog uzvišenja formiran obrambeni jarak širine 4 – 5 m. Na jugoistočnome uglu je bedem II otvoren i blago izmaknut te se nastavlja prema sjeveru, štiteći istočnu stranu kompleksa, a ujedno usmjeravajući punjenje vodom jarka i čitave branjene površine. Bedem II je možda nekad postojao i na sjevernoj strani na mjestu na kojem je danas podignut makadamski šumski put.

Zbog specifičnog tlocrta, valjalo bi iskopavanjima utvrditi radi li se o višedijelnom gradištu ili možda o preinakama i preoblikovanju jednog gradišta tijekom vremena. Postavlja se, naime, pitanje nije li južniji dio kompleksa možda stara jezgra prvobitne utvrde. Ili, pak, valja razmišljati o dvojnom gradištu sa svojevrsnim manjim podgrađem. U zadnjoj fazi svoje egzistencije, kompleks je vjerojatno funkcionirao kao višedijelno gradište s glavnom – dvojno oblikovanom središnjom utvrdom, branjenom jarkom I i bedemom I, te bedemom II koje obuhvaća i južno zasebno uzvišenje kompleksa.

11. Stara Ploščica – Grčina

Položaj je T. Tkalčec rekognoscirala 2003. g. u nepovoljno ljetno doba godine kada zbog šumskog raslinja nije bilo moguće sagledati oblik utvrde. Stoga je lokalitet reambuliran 10. ožujka 2011. g. te je načinjen tlocrt (sl. 5) koji se u dosta novozamijećenih detalja razlikuje od onoga otprije poznatoga u stručnoj literaturi (Lovrenčević 1990: 159, plan 11).

Gradište je smješteno u podvodnom terenu nedaleko ušća Česme i Račačke, 1250 m jugoistočno od gradišta St. Ploščica-Greda (Bjelovarsko-bilogorska županija). Ova nizinska utvrda odlično je očuvana pod šumom, a svojom raščlanjenošću i impozantnim visinama ostavlja bez daha svakog promatrača.

Kružno do blago ovalno središnje uzvišenje promjera je oko 30 – 35 m i uzdiže se oko 14 m nad okolnim izrazito nizin-

skim područjem. Okruženo je sistemom koncentričnih jaraka i bedema. Jarak J1 širine je 4 – 5 m pri dnu, a 20-ak m pri vrhu. Dobro je očuvan i veoma dubok (dubina – 15 m od vrha središnjeg uzvišenja). Bedem B1 najočuvaniji je na sjevernom dijelu gdje je gotovo iste visine kao i središnje uzvišenje, a na južnom dijelu niži je za oko 3 m. Širina mu varira od 3 do 5 m pri vrhu, a pri bazi iznosi oko 15 – 20 m. Iza bedema B1 slijedi zaravnati plato (P) širok 30-ak m koji nadvisuje okolni teren za oko 2,5 do 3 m te jarak J2 širine 3 m i bedem B2 širine 3 m pri vrhu, odnosno 8 m pri dnu, a visine 1,5 – 2 m. Na južnoj strani, međutim, situacija je drugačija. Zaravnati povišeni plato iza bedema B1 raščlanjen je nizom bedema i jaraka ispunjenih vodom s organiziranim prilaznim međuprostorom. Zanimljivo je da taj prilaz s juga, međutim, ne udara direktno na prilaznu rampu koja je smještena na jugoistočnome dijelu lokaliteta, već komunicira između jarka «J2» te bedema «B2» i «B1B» na bedem B1A. Prilazna rampa (R) je kod bedema B2 i jarka J2 na nivou okolnog terena te se u dužini od 60-ak metara uzdiže na zapad prema bedemu B1. Čini se da je daljnji prilaz središnjem uzvišenju išao preko bedema B1 lančanim mostom na južni rub središnjeg uzvišenja. Tome u prilog govori specifična denivelacija središnjeg uzvišenja na tome dijelu, kao i izrazito povišeni položaj (možda kula?) na bedemu I (K) koji je zasigurno predstavljao zasebnu stratešku točku nadgledanja prilaza na središnje uzvišenje. Na jugozapadnome dijelu terena načinjen je kroz bedem B2 pa sve na gore do bedema B1 određeni usjek, za koji nije sigurno ne predstavlja li ipak možda kakvu recentnu komunikaciju kroz šumu ili je ipak bio u funkciji izvornog alternativnog prilaza središnjem uzvišenju, i opet dobro kontroliranog s točke „K“. Bedemi na južnoj strani očuvani su u visini od 1,5 do 1,8 m, a nazire se i treći nasip „B2A“. Bedem B2 je na istoku raščlanjen u B2a te se nakon prekida kroz koji je usmjerena voda s nedaleke Česme nastavlja kao B3 (širine 4 m, visine 2 m od okolnog terena) pravocrtno prema jugoistoku (u nepoznatoj dužini). Voda koja je usmjerena da zaokružuje oveću površinu (i mnogo veću nego je to prikazano na crtežu), zatvara nisku zaravan na kojoj je moglo biti organizirano svojevrsno podgrađe.

12. Mala Trnovitica – Gradine

U selu Mala Trnovitica (Bjelovarsko-bilogorska županija) pokušali smo se raspitati gdje bi se nalazila utvrda te smo upućeni na gosp. Stevu Jasenka koji nas je odveo na sam lokalitet.

Lokalitet se nalazi u nizini pod šumom, uz meandar rječice Jakobske. Sastoji se od dva dijela – gradišta i svojevrsnog utvrđenog podgrađa.¹⁷ Gradište je zemljana utvrda kvadratičnog tlocrta zaobljenih uglova. Sjeverna i južna strana tek su nešto duže od drugih dviju strana (20 x 18 m). Središnje uzvišenje nadvisuje okolni teren za 1,5 – 2 m, a okruženo je jarkom ispunjenim vodom. Širina jarka je od 6 m na jugu do 8 metara na istoku. Bedem koji opasuje središnje uzvišenje i jarak gotovo je kružnog tlocrta, odnosno tek se blago naslućuje kvadratični oblik. Na jugozapadu i na istoku iz bedema izlaze svojevrsna proširenja – „jezičci“, čija je namjena vjerojatno bila usmjeravanje vode koja se nakupljala i izvan jarka gradišta, odnosno između gradišta i sjevernijeg podgrađa. Na jugoistoku je u bedemu načinjen prokop do rijeke Jakobske koji je omogućivao punjenje jarka tekućicom. Bedem je očuvan u visini od 1,5 do 2 m (osim na južnoj strani prema Jakobskoj gdje je dosta snižen), širina mu je u donjem dijelu 9 m, a u gornjem 3 – 3,5 m.

Odmah neposredno sjeverno uz gradište nalazi se veća zaravnata površina utvrđena zemljanom pravokutnog tlocrta (145 x 200). Bedem je dobro očuvan na svim stranama osim na sjeveru gdje nedostaje, no čini se da je erodirao te da

je nekad i tu postojao, a sada je ta površina duž sjeverne strane zatvorena Jakobskom koja dalje meandriira i zaokružuje čitav kompleks podgrađa i gradišta duž sjeverne, istočne i južne strane. Na spomenutoj velikoj utvrđenoj površini nije zamijećeno središnje uzvišenje te ovaj dio kompleksa podsjeća na utvrđeno naselje, odnosno podgrađe utvrde. Uski prostor od tek nekoliko metara između bedema gradišta i bedema podgrađa ispunjen je vodom i močvarom. Bedem podgrađa viši je od gradišta, nadvisuje okolni teren za 2 – 2,5 m. Gornja mu je širina 3 – 4 m, a pri dnu 7 – 8 m. Na jugoistočnome dijelu bedem podgrađa također ima dodan nasip u obliku istaknutog jezičca koji je vjerojatno služio za efikasno usmjeravanje vode. Zanimljivo je da su i u bedemu podgrađa načinjeni prokopi, iako im cilj vjerojatno nije bio punjenje te površine vodom već prije eventualno ispuštanje podzemnih voda jer na tom unutrašnjem, utvrđenom prostoru, kao što je spomenuto, nema tragova povišene utvrde koja bi bila okružena jarkom. Jedan prokop, odnosno ispust nalazi se na jugu bedema i centriran je ravno južno prema središtu gradišta, a drugi sjevernije od spomenutog aneksiranog nasipa na jugoistočnome uglu podgrađa. Neposredno izvan podgrađa, na njegovom jugozapadnome dijelu nalaze se dva nasipa između kojih je načinjen kanal. Usmjereni su tako da štite zapadni pristup gradištu.

Kompleks se nalazi u šumi te površinski nalazi nisu zamijećeni pod šumskim lišćem niti na gradištu niti na podgrađu koje se nalazi na proplanku zaraštenom smrznutom travom.

13. Trnovitički Popovac – Šašar grad

Utvrda se nalazi južno od sela Trnovitički Popovac, Bjelovarsko-bilogorska županija, u nizinskom močvarnom terenu. Lokalitet se u stručnoj literaturi spominje kao gotovo potpuno uništen, uređenjem ribnjaka garešničkog „Ribnjačarstva“ (Bobovec 1991:11; Registar 1997: br. 919; Tkalčec 2004: 219–220, 315, sl. 51). Međutim, reambulacijom je ustanovljeno da su veliki dijelovi utvrde očuvani te da se njeni ostaci danas nalaze na rubu velikog ribnjaka pod kojim se vjerojatno nalaze i sami istočni dijelovi utvrde. Pristup utvrdi, smještenoj u nizinskom, močvarnom tresetištu uvelike je otežan gustim trnovitim raslinjem i šašom. Zbog takve vegetacije i u ovo, najpovoljnije doba godine za rekognosciranje, nije bilo moguće pregledati zapadni dio utvrde.

Središnje, tek blago povišeno uzvišenje kvadratičnog je oblika, dimenzija 70 x 66 m. Okruženo je najmanje dvama zemljanim bedemima (zračni snimci ukazuju i na kompleksniji obrambeni sustav) između kojih je prostor ispunjen vodom i močvarom. Unutrašnji bedem (B1) prati kvadratični oblik središta utvrde kao što to pokazuju zračne snimke, no nema pristup zapadnom dijelu zbog vode i raslinja nije bio moguć. Prema zračnim snimcima (GoogleEarth, snimak 10.04.2009.) nije jasno je li na sjeverozapadnome uglu otvoren. Bedem B1 je dosta snižen, no na južnoj strani se razlučuje da mu je širina oko 15 m. Nalazi se na oko 5 m udaljenosti od središnjeg uzvišenja. Na jugoistočnom uglu utvrde bedem B1 je otvoren manjim prokopom. Istočna strana mu je usčuvana u širini od 20-ak metara. Na sjeveroistočnom uglu utvrde bedem B1 se odvaja u zasebni kraći lučni nasip te u močan pravilan nasip koji odlazi dalje pravilno u smjeru sjeveroistoka u nepoznatoj dužini. Na sjevernom je dijelu iz bedema B1 formirano zasebno izrazito naglašeno uzvišenje (širina 20 m) koje ukazuje na mogućnost postojanja istaknute stražarnice, možda sa zasebnom kulom. Vanjski bedem (B2), čini se, ne prati pravilni četverokutni oblik utvrde, već je nepravilnog šireg kružnog oblika. Nalazi se u južnom dijelu na udaljenosti od 35 – 40 m od unutarnjeg bedema. B2 na južnom dijelu utvrde očuvan je u visini od 1,5 m. Širina mu u osnovi iznosi 10-ak m, a u gornjem dijelu 5 m. Kao što je spomenuto, nepoznat je njegov oblik na zapadnom dijelu utvrde kao što nam nije poznato niti u kolikoj mjeri je recentni ribnjak ošteti i uvjetovao današnji izgled obrambenog sustava istočnog dijela utvrde.

17 Zanimljivo je da G. Jakovljević, prema podacima koje sam kasnije prikupila, na istim koordinatama spominje utvrdu u obliku osmice s oko sedam obrambenih jaraka, a na centralnom uzvišenju kaže da je moguće nekad bila crkva te lokalitet povezuje sa srednjovjekovnim trgovištem Garignica (Jakovljević 2012: Mala Trnovitica – šuma Seča).

Na središnjem uzvišenju zamijećeni su na površini crnog treseta brojni ulomci keramike koji potječu vjerojatno s kraja 15. stoljeća te su prikupljeni pojedini karakteristični oblici. Zamijećeno je i kamenje te ulomci opeke velikog formata (dimenzija opeke: ? x 18,5 x 6 cm). Na samom istočnom kraju južnog dijela bedema B2 pronađeno je dosta građevinskog materijala – crijepa, opeke i kamenja velikih dimenzija (80 x 40 cm). Nije jasno radi li se i o kakvom recentnom otpadu.

14. Palešnik – Gradina

Na starijim topografskim kartama smo locirali položaj na kojem je ucrtan tloris konfiguracije terena koji bi upućivao na postojanje gradišta, što se prepoznaje i na zračnim snimcima. Nalazi se oko 100 m sjevernije od groblja u Palešniku (općina Hercegovac, katastarska općina Palešnik) u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Za taj položaj smo se raspitali u selu te smo dobili podatke od mještana da je tu nekad bila „Gradina“ ili „Kula“, koja je pred oko 25 godina uništena ribnjakom, a bilo je pronalazaka „cigle i porculana“. Zaista, utvrda je srasnata sa zemljom, a na njenom mjestu je danas ribnjak. U okolnom terenu vide se povišenja koja su možda ostaci vanjskih bedema, međutim na širokom je području došlo do poravnavanja i zaravnavanja terena tako da je od izvornog oblika ovog nizinskog gradišta malo toga ili gotovo ništa ostalo.

B. Vikić i M. Gorenc navode utvrdu „južno od Hercegovca, a sjeverozapadno od Starog Palešnika, između Pasjanskog gaja i Paljevine“, koja je u vrijeme njihova obilaska bila dobro očuvana (Vikić, Gorenc 1969: 21). Tragom tog podatka pokušali smo ustanoviti radi li se o istome lokalitetu. Područje spoja Pasjanskog gaja i Paljevine je oko 2 km zapadnije i ne bi se moglo dovesti u vezu s lokacijom „južno od Hercegovca“. Obilazili smo i to područje, ne bi li ustanovili postoji li tamo još jedna utvrda, međutim ništa nije pronađeno. Lokaciji „južno od Hercegovca“ bi ipak odgovarao upravo ovaj položaj „Gradine“ ili „Kule“. Do istog je zaključka došao i G. Jakovljević, koji je očito provjerio i arhivske podatke Arheološkog muzeja u Zagrebu (Jakovljević 2012: Palešnik-Stari Palešnik). B. Vikić i M. Gorenc navode da je gradina imala uzdignuti četvrtasti centralni plato promjera 35 m koji je bio opkoljen dvostrukim bedemom i jarcima u kojima se nalazi voda. Promjer vanjskog bedema je 75 m, a unutarnjeg oko 50 m (Vikić, Gorenc 1969: 21–22).

15. Veliki Pašijan – Gradina, Pašin han

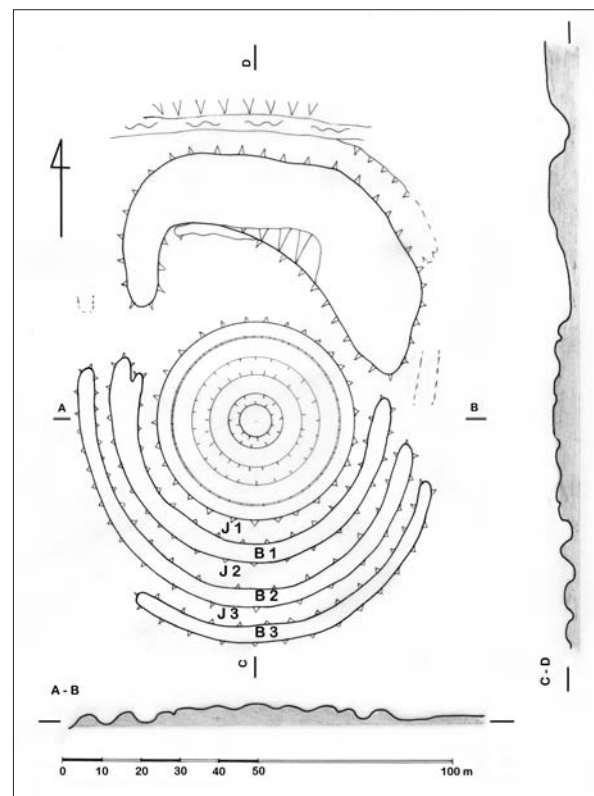
Utvrdna se nalazi pod šumom, na obroncima i u nizini podno sjevernih padina brijega, odnosno grede na kojem je smješteno selo Veliki Pašijan, sjeverozapadno od krajnjih kuća, 100 m sjeveroistočno od groblja u V. Pašijanu (općina Garešnica, katastarska općina Pašijan) u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Lokalitet je pronađen na osnovi Lovrenčevićevih neobjavljenih bilješki od 17. rujna 1961. Kako bismo lakše locirali položaj utvrde, u selu smo potražili informacije te nas je na sam lokalitet odveo gosp. Josip Bajnaj (78 g.) koji nam je prenio i predaju o tome da je selo dobilo ime po Pašijan-agi, a danas položaj zovu Gradina. Lokalitet će se u Registru arheoloških lokaliteta Bjelovarsko-bilogorske županije, koji je u objavi, voditi pod nazivom Veliki Pašijan – Pašin han (Jakovljević 2012). G. Jakovljević navodi postojanje 4 bedema, međutim prigodom našeg obilaska zamijećena su tek dva što se poklapa i s Lovrenčevićevom skicom u Bilješkama.

Sastoji se od središnjeg uzvišenja kružnog tlocrta, promjera 25 – 30 m, odnosno prosječno oko 28 m. Središnje uzvišenje opasano je nizom koncentrično uređenih jaraka i bedema. Jarak J1 pliće je ukopan, a širina mu iznosi oko 5 m. Nakon njega slijedi bedem B1 širine oko 12 – 15 m kojeg s vanjske strane okružuje 20-ak m širok i duboko ukopan jarak J2, pri dnu ispunjen vodom. Procijenjeno je da je dubok i do 20 m, mjereći od vrha vanjskog bedema B2, odnosno i dublje ako uzmemo u obzir razinu višeg, unutrašnjeg bedema B1. Za razliku od moćnog i širokog bedema B1, vanjski bedem B2 je uzak (oko 3 m)

te je na pojedinim stranama manje naglašen od okolnog terena – prirodne padine brda pod šumom u koje je gradište uklopljeno, dok na drugima nadvisuje okolni teren za 2,5 m. Središnje uzvišenje visinski je najistaknutije. Bedem B1 tek je nešto viši od bedema B2. Visinska razlika od vrha središnjeg uzvišenja pa do vrha vanjskog bedema B2 iznosi oko 3 m. Na jugozapadnome dijelu lokaliteta nalazi se usječen prosjek kroz bedem B2 i jarak J2 koji vodi dalje u klanac. Prigodom obilaska lokaliteta pod šumskim lišćem nisu zamijećeni površinski nalazi, međutim mještatin Josip Bajnaj kaže da se i danas na lokalitetu mogu pronaći cigle.

16. Veliki Zdenci – Gradina (šuma Crni lug)

Lokalitet se nalazi između južnog kraja sela Veliki Zdenci i rijeke Ilove (općina Grubišno Polje, Bjelovarsko-bilogorska županija). Utvrda je smještena u šumi južno od brijega na kojem se nalazi groblje. Ovo nizinsko gradište je ustvari oblikovano iz južne padine tog brijega. Istočno od groblja, a južno od današnje zdenačke seoske ceste, na povišenoj oranici zamijećeni su površinski nalazi kasnosrednjovjekovne keramike. Udaljenost između kasnosrednjovjekovnog naselja i utvrde je 200 – 300 m. Brdo s grobljem i utvrdu dijeli duboki jarak, tj. klanac čijim dijelom teče voda. Jarak sa sjeverne strane zaokružuje nepravilni polumjesečasti plato koji je svakako bio u sastavu srednjovjekovne utvrde. Na istoku taj se jarak gubi i zaravnjuje s nizinom u kojoj se ističe središnje uzvišenje okruženo s koncentrično oblikovanim obrambenim jarcima i bedemima. Zanimljivost zdenačke utvrde je to da sistem jaraka i bedema čini obrambeni pojas središnjeg uzvišenja s njegove južne polovine, dok je na sjeveru spomenuti povišeni plato nepravilnoga oblika. Sljedeća zanimljivost je to što je i samo središnje uzvišenje koncipirano kao niz pravilnih koncentričnih jaraka i bedema, što je zaista jedinstven slučaj među svima do sada u rekognosciranjima pregledanih 150-ak gradišta na području sjeverne Hrvatske (sl. 6). Središnje uzvišenje kružnog tlocrta promjera je oko 30 m i nadvisuje okolni teren za oko 3,5 m. Sastavljeno je od uskog centralnog platoa okruženog trima obručima nasipa i jaraka, pri

Sl. 6 Veliki Zdenci – Gradina, situacijski plan (crtala: T. Tkalčec, 11.03.2011.).

Fig. 6 Veliki Zdenci – Gradina, situation plan (drawing by: T. Tkalčec, 11th of March 2011).

čemu jarak ispred trećeg nasipa i nije u punome smislu jarak već naglija dilatacija prema rubnom nasipu središnjeg uzvišenja. Središnje uzvišenje okruženo je u južnoj polovini jarkom J1 širine 4 – 5 m, dok je na sjeveru zaravan čija dužina do povišenog platoa iznosi i do 32 m. Najistaknutija kota polumjesečasto formiranog platoa je na njegovom zapadnome dijelu (▼ +5 m). Bedem B1 (▼ +2,5 m) je pri vrhu širok 4 m, a pri dnu 16 m, na zapadnome se krajnjem dijelu račva u dva dijela. Širina jarka J2 iznosi 4 – 5 m na zapadnoj i istočnoj strani, odnosno 8 m na južnoj strani. Ukopan je oko 1 m u dubinu od okolnog terena, kao i jarak J2. Jarci nisu bili ispunjeni vodom. Bedem B2 niži je od bedema B1 za oko metar (▼ +1,5 m), širok je u gornjem dijelu 6 m, a u donjem 15 m, slično kao i bedem B1. Širina jarka J2 iznosi 5 m (▼ -1 m). Bedem B3 još je niži od prva dva (▼ +1 m), a širina mu je u gornjem dijelu 3 m, ukupna širina mu iznosi 8 m s time da se samo s unutrašnje strane širi dok se s vanjske blago izravna s okolnim terenom, a na samome jugozapadu se vrlo brzo gubi. Nije potpuno jasno nastavlja li se bedem B2 dijelom i prema sjeveru, uokolo povišenog sjevernog platoa. Naime na tome dijelu, već pomalo brjegovitome, recen-tni šumski putovi su mogli uvjetovati dojam nastavka bedema. Utvrda se nalazi pod šumom te zbog šumskog lišća nisu zamijećeni ikakvi pokretni površinski nalazi.¹⁸

17. Orlovac – Orlov grad

Gradište se nalazi oko 500 m južno od sela Orlovac (Bjelovarsko-bilogorska županija, Općina Nova Rača), između sela, rijeke Česme i kote 119, u nizinskom podvodnom području. Pristup je putem iza kućnih brojeva 96 i 98 u Orlovcu. Lokalitet je otprije poznat u stručnoj literaturi (Pribaković 1956: 127; Lovrenčević 1990: 143–145, plan 3), a autorica ovog teksta je 2003. načinila reambulaciju gradišta prigodom koje je zamijećeno da se opis i skica gradišta ne podudara u starijoj literaturi sa zamijećenim stanjem na terenu.¹⁹ Tom prigodom nije bilo moguće pristupiti središnjem uzvišenju zbog obrambenog jarka ispunjenog dubokom vodom. Rekognosciranje je ponovljeno 12. ožujka 2012., međutim pristup središnjem uzvišenju opet nije bio moguć te nije sigurno nema li i središnje uzvišenje možda ugaona proširenja.

Kružno (?) središnje uzvišenje promjera 60-ak m (▼ +3,5 m) opasano je dubokim i širokim (15 – 20 m) obrambenim jarkom J1, ispunjenim vodom, te visokim bedemom B1 (▼ +2 – 3 m), širine u gornjem dijelu 3 – 5 m, a u osnovici 15-ak m. Bedem B1 ima četiri zemljana pravilno smještena ugaona proširenja (kule?) (SI, JI, SZ i JZ). Na sjeveroistočnom dijelu, između SI i JI ugaonih proširenja, bliže sjeveroistočnom, u bedemu B1 usječen je kanal – vjerojatno ispust za vodu koji je služio za kontrolu punjenja oba jarka vodom. Jarak J2 je širine oko 4 – 5 m i nešto je plići. Bedem B2 je manji, dijelom nije ni očuvan, a najbolje je očuvan na istočnoj strani gdje je prosječne širine oko 5 – 6 m. **Izvan bedema B2, na sjeveroistočnom dijelu gradišta nalazi se iskop velike površine. Na jugozapadnom**

dijelu je bedem B2 prekinut (također možda radi propuštanja vode?). Nasuprot tome, na sjeveroistočnoj strani se na tome dijelu pod kutem od 90° od njega odvaja, odnosno nastavlja manji bedem koji se ubrzo prekida. Jarak J3 se praktično ne prepoznaje u konfiguraciji terena, no na istočnoj strani se nalazi ostatak širokog (razvučenog?) bedema B3.

18. Donja Kovačica – Gradnjača, Gradina

Lokalitet je smješten u nizini na livadama, oko 750 m sjeveroistočno od groblja u Donjoj Kovačici, odnosno oko 700 m JI od krajnjih južnih kuća u Maloj Pisanici (Općina Veliki Grđevac, Bjelovarsko-bilogorska županija). Sastoji se od jednog u tlocrtu ovalnog bedema (gotovo pravokutno izduženog, zaobljenih uglova) koji se razlučuje u okolnome nizinskom terenu južno uz nedaleku rječicu koja dalje na istoku zalazi u šumu Torine. Bedem, na kojem dijelom raste lijeska, najbolje je očuvan na kraćoj JZ liniji te na dužoj istočnoj strani. Širina mu pri vrhu iznosi 4 m, a pri dnu je razvučen i do 10 m širine. Očuvan je u maksimalnoj visini od 1 m od okolnog terena, a prosječno 50 – 60 cm. Na južnom dijelu bedema zamijećeni su ulomci kasnosrednjovjekovne keramike. U sredini ove bedemom branjene površine (54 x 78 m) nema povišenog humka te je upitan karakter ovog lokaliteta. U Lovrenčevićevim bilješkama je naveden kao gradište poznato pod nazivom „Gradnjača“. Jakovljević navodi podatke iz rekognosciranja 1979. te opisuje lokalitet kao gradište kružnog oblika promjera oko 60 m koje se nalazi u istom nivou s ostalim zemljama, a na obodu kružnice su na pojedinim mjestima uzvišenja oko 50 – 60 cm kao dijelovi mogućeg bedema (Jakovljević 1991: 15; 2012: Donja Kovačica – Gradina). Također, donosi podatke da je na udaljenosti od 300 m južnije od lokaliteta na padini brežuljka Briješki pronađeno mnoštvo ulomaka srednjovjekovne keramike.

19. Pavlovac – Kolo

Gradište, u narodu zvano „Kolo“, smješteno je na nizinskom terenu u šumarku koji se nalazi u livadama između rijeke Česme, stare željezničke stanice Česma i jugoistočnog dijela šume Roviški konak, sjeverno od sela Pavlovac (Bjelovarsko-bilogorska županija, općina Veliki Grđevac). Zbog velike vode u jarku J1 u prijašnjim rekognosciranjima 2003. g., kao niti u ovogodišnjima, pristup središnjem uzvišenju nije bio moguć (Tkalčec 2004: 161–163, 312, sl. 32, sl. 33). Prigodom pregleda terena načinjena je skica tlocrta gradišta koja se u određenim pojedinostima razlikuje od one objavljene u starijoj literaturi.

Gradište je kružnog oblika središnjeg uzvišenja promjera 40 – 50 m. Okruženo je s danas uočljiva dva jarka i bedema, dok su u rekognosciranjima 1975. godine na istočnoj strani uočeni i ostaci trećeg i četvrtog obrambenog jarka i bedema (Lovrenčević 1990: 155, 161, plan 13). Širina jarka J1 iznosi 7 m, na zapadu i do 10 m. Jarak je i do 1 m dubine bio ispunjen vodom. Bedem B1 nadvisuje okolni teren za oko 3 m, a za oko pola metra samo središnje uzvišenje utvrde. Pri vrhu mu je širina 8 m, a pri dnu oko 25 na istočnoj strani, na zapadnoj je i pri vrhu puno širi (čak do 15 m). Jarak J2 širine je 8 m i također je ispunjen vodom. Bedem B2 lošije je očuvan, na nekim je dijelovima izravnat na razinu s okolnim nizinskim terenom, dok je na sjevernome dijelu, gdje je očuvan u visini od 1,2 m, uočljiva njegova širina od 10 – 12 m. U bedemu B2 na tri su mjesta uočena uleknuća koja ukazuju na moguće pozicije prokopa i ispusta za usmjeravanje vode kojom se punio jarak J2. Moguće je da je i na zapadnoj strani bio četvrti ispust, međutim na tom je dijelu bedem vrlo loše očuvan te to nije bilo moguće utvrditi sa sigurnošću.

20. Ladislav – Gradina

U literaturi se u Velikoj Trnavi spominje „gradina“ četverokutna oblika čije je središnje uzvišenje obraslo šipražjem po čemu je i dobila ime Šumica. Opoljena je s dva bedema i jarka, pri čemu je vanjski većim dijelom izravnat (Vikić, Gorenc 1969: 22). Na tom položaju nije prigodom obilaska lo-

18 Prema naknadno prikupljenim podacima lokalitet se veže uz nekadašnje trgovište Zdenec Inferior. G. Jakovljević lokalitet vodi pod nazivom Veliki Zdenec – šuma Crni lug. Za povijesni podatak citira magistarski rad kolege Berislava Scheibala, obranjenog 2003. g. na srednjovjekovnim studijima u Budimpešti. Prema usmenom podatku kako od kolege mr. sc. B. Scheibala, tako i od drugih kolega, rad obiluje kvalitetnim i detaljnim podacima o srednjovjekovnim utvrdama šireg daruvarskog kraja, no na žalost nije objavljen i nije mi bio dostupan.

19 Lovrenčević i Pribakovićev opis gradišta mogli bismo sumirati: kružno središnje uzvišenje promjera 50 – 60 m, visine 1,8 m opasano je jednim jarkom i bedemom, a od ostalih nema tragova (sic!). Jarak je širine 22 m, a bedem visine 2 – 3 m. Na središnjem uzvišenju je 1958. g. na sjeveru bio vidljiv zid od kamena visok 20 cm, širok oko 25 cm, a dug 8 m. Sličan je zamijećen i na istočnoj strani te se s prvim spaja pod pravim kutom (Lovrenčević 1990: 143). U navedenoj literaturi zamjećuju se određene nedorečenosti i nejasnoće kod opisa, primjerice – središnje uzvišenje je vidljivo, nadvisuje bedem, no Pribaković iznosi suprotne podatke. Niti objavljeni crtež lokaliteta ne odgovara u potpunosti situaciji na terenu (usp. slike u Lovrenčević 1990: 144, plan 3 i Tkalčec 2004: 319, sl. 72, sl. 73).

cirano gradište, već je utvrda koja bi odgovarala ovome opisu pronađena oko 700 m sjevernije, na području koje već pripada selu Ladislav, općina Hercegovac, (katastarska općina Ladislav), Bilogorsko-bjelovarska županija.²⁰ Vikić i Gorenc navode i u samome Ladislavu, no na zapadnome kraku sela, još jedno gradište koje opisom ne odgovara ovome predstavljenome u ovome članku. To gradište na širem zapadnome području Ladislava pregledom terena i anketiranjem stanovništva ovom prigodom nismo uspjeli locirati.

Utvrda Ladislav – Gradina nalazi se na blago povišenom terenu u nizini, neposredno uz cestu Ladislav – Velika Trnava, tik južno uz današnju farmu, u zapuštenom šumarku zaraslom trnjem i raslinjem.

Središnje uzvišenje kvadratičnog tlocrta (oko 40 x 40 m) ima izrazito naglašene, zaobljene uglove koji sugeriraju ugaone kule ili stražarnice (najbolje su očuvane one na JZ i JJ). Sam središnji dio blago je udubljen dok su mu rubovi povišeni. Uzvišenje je vrlo oštećeno, osobito se to očitava na sjevernoj strani i sjeverozapadnome uglu gdje se uočava da je do oštećenja moglo doći uslijed vađenja pijeska za građevinske potrebe. Jarak, širine 10 m, koji okružuje utvrdu duboko je iskopan (dubina jarka od okolnog terena iznosi 2 – 3 m, a u odnosu na središnje uzvišenje dubina mu iznosi 3,5 – 4 m), a na okolnim vanjskim stranama uglavnom nedostaje bedem ili je velikim dijelom izravnat. Tragovi drugog bedema koje spominju B. Vikić i M. Gorenc nisu uočeni. Također, za pretpostaviti je da bedem ukoliko je i postojao, nije bio visok i da je zemlja izbačena iz jarka bila dijelom prebačena i na samo središnje uzvišenje te je uslijed toga došlo do njegovog blago povišenog rubnog pojasa, ukoliko, dakako, a što je vrlo vjerojatno, povišeni rubni pojas središnjeg uzvišenja ne krije ostatke neke zidane arhitekture. Inače, središnje uzvišenje ne nadvisuje okolni teren, osim na zapadnoj strani kojom teče današnja prometnica koja je i uništila jarak na tome dijelu. Preglednost površine je bila izrazito loša, tlo je pokriveno šumskim lišćem te nije pronađen niti jedan ulomak keramike koji bi nam pobliže datirao lokalitet, no na osnovi njegova položaja i tlocrta, za očekivati je da se radi o utvrđi iz razdoblja samog izmaka kasnog srednjeg vijeka ili iz ranog novog vijeka (kraj 15. i 16. st.).

21. Donja Rašenica – Šancevi

Utvrda se nalazi južno od Donje Rašenice, na Ilovi (općina Grubišno Polje, Bjelovarsko-bilogorska županija). Na lokalitet su nas uputile neobjavljene bilješke Z. Lovrenčevića. Središnje uzvišenje je uništeno regulacijom Ilove, a danas joj se uočavaju dijelovi unutarnjeg i bolje očuvanog, vanjskog bedema sa sjeverne i južne strane Ilove. Vanjski bedem ukazuje na izduženi ovalni, gotovo pravokutni oblik u tlocrtu, dimenzija 200 x 120 m.

22. Velika Peratovica – Redak

Tražeci utvrdu u Velikoj Peratovici (za koju Lovrenčević kaže da ima i antički horizont?), obilazili smo sela, kako Peratovicu tako i Lončaricu, i išli od kuće do kuće tražeci stanovnike kojima bi što bilo poznato. Međutim, sve je to novodoseljeno stanovništvo i malo je kome išta poznato. Ipak mladi g. Ilija Aščić (novodoseljeni stočar) nas je odveo na položaj Redak za koji je čuo da pričaju da je tu bio Turski grad. U gustišu na livadama se vidi postojanje nekog ciglom zidanog objekta (ulomci cigli na više mjesta), na osnovi dilatacija na terenu koje predstav-

ljaju vjerojatno ostatke opekam zidane građevine pod zemljom. Oko 20 m SI nazire se jarak (ili put?) gdje su također zamijećeni ulomci opeka, ali i nasip (sve smjera istok – zapad). Ono što smo na samome terenu zaključili je da nema klasičnog centralnog uzvišenja, jaraka i bedema koji bi upućivali na srednjovjekovno gradište, te da se možda radi o nekom objektu iz mlađih razdoblja. Međutim, naknadno pregledan zračni snimak ove potpuno nepoznate lokacije upućuje nas na mogućnost da se pregledom terena definirao tek manji dio (sjeverozapadni i sjeverni) većeg kompleksa te bi obilazak valjalo ponoviti. Naime, uočeno je da drvećem obraslo područje na ovoj livadi čini veliki četverokut dimenzija 140 x 140 m te je moguće da se radi o vanjskom bedemu tog oblika i dimenzija, pri čemu bi značilo da su tragovi potencijalnog opekam zidanog objekta zamijećeni na samom SZ uglu tog bedema.

23. Golo Brdo – Turski grad

Utvrda se nalazi na šumovitom brjegu u širem brjegovitom području, južno od krajnjeg južnog ogranka sela Golo Brdo (Virovitičko-podravska županija). Poznata je stručnoj javnosti od 1989. g. kada je prvi puta rekognoscirana te kasnije na osnovi slučajnog nalaza šuplje keramičke cijevi, zelene glazure, na krajevima proširene, s jednim otvorom zatvorenim datirana u razdoblje srednjeg vijeka (Salajić 2001: 21). Lokalitet je reambuliran 15. ožujka 2011. Tom prigodom nas je na samu utvrdu poveo mještalin Golog Brda, g. Mato Baričanac koji je kazao da se na samoj utvrđi „nije našlo nešto posebno osim željeznih vrata i tunela“, pokazavši nam pri tom na jamu na istočnoj strani lokaliteta. M. Baričancu je bilo poznato da je u blizini (u šumi?) nađena stara šljunčana cesta (možda rimska).

Utvrda je smještena na glavici jednog od sjevernih izdanka okolnog brjegovitog područja, s koje se pružala dobra kontrola nad okolnim 30-ak m nižim klancem koji se prema sjeveroistoku otvara u dolinu (s južne je strane ovaj izdanak sedlasto povezan na okolne brjegovite). Podno utvrde, na sjevernome dijelu nalazi se nepresušni izvor vode. Na samome vrhu luči se središnje uzvišenje blago ovalnog tlocrta (S–J: 25 m x I–Z: 20 m), okruženo s oko dva metra ukopanim obrambenim jarkom širine oko 5 m te bedemom, najbolje očuvanim na južnoj strani. Središnje uzvišenje nadvisuje bedem za oko 3 m. Bedem je na jugu širok 6 m, dok se prema „bočnim stranama“ sužava na 2 m. Površinski nalazi pod šumskim lišćem nisu zamijećeni, no zamijećeno je da je lokalitet dosta oštećen iskopima znatijelnika. Ono što predstavlja posebnu enigmu jeste to da je površina čitave utvrde obilježena i omeđena bijelom mrežastom plastičnom trakom (bez oznaka) za koju nije jasno ukazuje li na obilježavanje privatnog posjeda ili pak na neke buduće planirane radove kojima bi se, bez arheološkog nadzora, zasigurno uništio lokalitet.

24. Sveti Đurađ – Turska utvrda

Lokalitet nije do sada poznat stručnjacima niti se igdje navodi u postojećoj literaturi. Prigodom izrade magistarskog rada pregledane su u Državnoj geodetskoj upravi sve topografske karte TK 1:5000 za područje sjeverozapadne Hrvatske i tom je prigodom zamijećen ucrtan lokalitet pod nazivom Turska utvrda. Lokalitet je rekognosciran 15. ožujka 2011. i lociran na brjegovitom širokom šumskom predjelu južno od sela Sveti Đurađ i jugozapadno od Milanovca kod Virovitice (područje pripada naselju Sveti Đurađ, općina Virovitica, Virovitičko-podravska županija). Pristupili smo lokalitetu sa sjeverne strane iz doline kojom teče vodotok. Utvrda se nalazi na vrhu brjega i kontrolira putove koji su tekli zapadnom i sjevernom udolinom u širokom, danas nenaseljenom šumovitom predjelu. Sastoji se od središnjeg uzvišenja kružnog tlocrta promjera 42 m, okruženog dvama obrambenim jarcima i dvama bedemima. Zanimljivost ove utvrde predstavlja unutrašnji bedem (nazvan bedem 1) koji je ustvari načinjen u samome jarku, odnosno dijelom se tek nazire u konfiguraciji terena, a dijelom je bolje očuvan, no svakako

²⁰ To se podudara i s podacima koje G. Jakovljević donosi u registru (Jakovljević 2012: Ladislav-Gradina). Zahvaljujem kolegi dr. sc. Goranu Jakovljeviću koji mi je dao na uvid još neobjavljeni novi Registar arheoloških lokaliteta Bjelovarsko-bilogorske županije, za koji je posljednjih godina proveo intenzivna rekognosciranja mnogobrojnih lokaliteta, među njima i srednjovjekovnih gradišta. U vrijeme našeg rekognosciranja u proljeće 2011. još nismo imali te najnovije podatke, no zato će se podaci u ovome tekstu dopunjavati i podacima koje je prikupio kolega Jakovljević za Registar, čija je objava u tijeku.

vidno je manji od glavnog, vanjskog bedema (sl. 7, sl. 8). Središnje uzvišenje je ujedno i najviša točka ovog dijela brjega i nadvisuje okolni teren za 3 – 3,5 m. Središnje uzvišenje prolazi u smjeru istok–zapad šumski put koji je dijelom ošteti lokalitet. U njegovom presjeku na pojedinim se mjestima vide tragovi crveno zapečene zemlje. Bedem B1 je uži i manji (▼ +0,5 – +1 m) od jakog vanjskog bedema B2 (▼ +2 m). Bedem B1 je ukupne širine 4 m s time da mu je sam vrh puno uži, dok je moćni bedem B2 u gornjem dijelu širok 2,5 m, a u osnovi oko

8 – 10 m. Širina naglašenih obrambenih jaraka iznosi u donjem dijelu oko 2 m.

25. Sopje

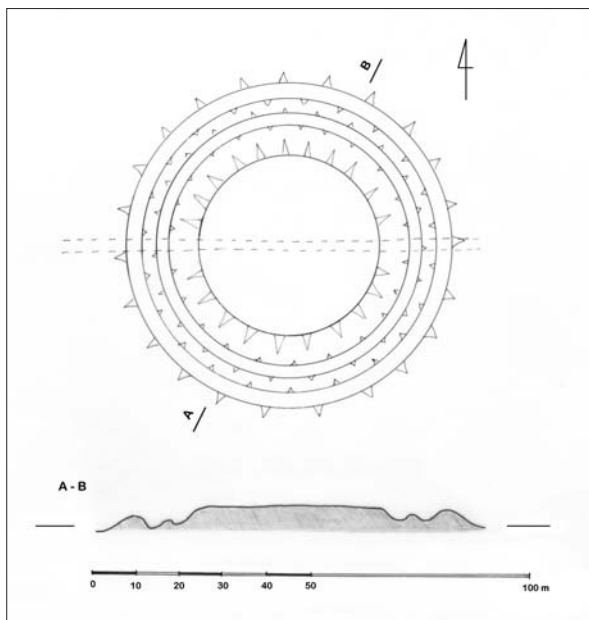
Lokalitet je poznat u starijoj literaturi kojom prigodom su u odronu zemlje bili vidljivi ostaci zida od cigala, a spominje se i to da je vlasnik zemljišta naišao na ostatke drvenog mosta i dio željeznog turskog topa (Minichreiter 1979: 181).

Utvrda se nalazi tik sjeverno od krajnjih kuća sjevernog izdanka sela Sopje (Virovitičko-podavska županija) od kojih je izdvojena dubokim jarkom, na rubu sjeverno rasprostrte duboke nizine – starog meandra rijeke Drave. Usječen je u južnu padinu brjega, branjen dubokim i širokim polukružnim jarkom s pristupačnih strana dok mu sjevernu stranu brani prirodna strmina prema dravskoj nizini. Time središnje uzvišenje blago nadvisuje južni okolni teren, odnosno izrazito nadvisuje sjevernu nizinu. Središnje uzvišenje nepravilno je kružnog oblika, promjera 45 m s naglašenim sjeverozapadnim i sjeveroistočnim uglovima. Jarak je u donjem dijelu širine 15 – 20 m, a u gornjem doseže širinu oko 30 – 40 m. Dijelom je korišten prirodni jarak, a dijelom je doraden i prilagođen obrani utvrde. S jugozapadne strane kroz prirodni usjek teče tekućica zapadnom stranom kroz obrambeni jarak prema sjevernoj dolini.

26. Bakić

Lokalitet se nalazi oko 300 m zapadnije od južnog kraja sela Bakić (Općina Slatina, katastarska općina Sladojevci, Virovitičko-podavska županija).

Nizinsko gradište smješteno je pod izoliranim nepreglednim, raslinjem zaraslim šumarkom na širem, njavama bogatom teritoriju. U novije je vrijeme uz njegov jugoistočni dio prokopan veliki ribnjak koji je možda dijelom ošteti i kulturno dobro. Lokalitet je smješten u meandru vodotoka (širine 4 m) koji je čini se i u srednjem vijeku bio dublje prokopan i reguliran tako da služi sa zapadne i južne strane kao drugi jarak. Središnje uzvišenje je ovalnog oblika s naglašenim sjeveroistočnim i sjeverozapadnim uglovima. Uz rub središnjeg uzvišenja nalazi se povišeni vijenac, širine 5 – 6 m, koji nadvisuje okolni teren za

Sl. 7 Sv. Đurađ – Turska utvrda, situacijski plan (crtala: T. Tkalčec, 25.03.2011.).

Fig. 7 St. Đurađ – Turska utvrda, situation plan (drawing by: T. Tkalčec, 25th of March 2011).

Sl. 8 Sv. Đurađ – Turska utvrda, pogled s bedema 2 na bedem 1 i središnje uzvišenje (snimila: T. Tkalčec, 25.03.2011.).

Fig. 8 St. Đurađ – Turska utvrda, a view from rampart 2 to rampart 1 and the central elevation (photo by: T. Tkalčec, 25th of March 2011).

oko 3 m, odnosno za oko 80 cm niži plato središnjeg uzvišenja. Analognu situaciju nalazimo na Gradini u Velikom Pogancu (Tkalčec 2004: 225–227, 323, sl. 91–93) i na Orešić gradu u Novskoj (Tkalčec, Sekelj Ivančan 2005). Dimenzije unutrašnjeg platoa središnjeg uzvišenja iznose 24 (S–J) x 30 m (I–Z), odnosno ukupna širina s vijencem mu je oko 30 x 36 m. Okruženo je obrambenim jarkom, širine 6 m, ispunjenim vodom te jednim bedemom koji na sjeverozapadnoj i jugoistočnoj strani ima ispuste koji su omogućavali punjenje unutrašnjeg jarka vodom iz okolnog, spomenutog vodotoka. Bedem je širok 5 m u gornjem dijelu (ukupno u osnovi 15 m s padinama) na sjeverozapadnom dijelu lokaliteta gdje je i najbolje očuvan u visini od 3,5 m od okolnog terena. Na zapadu je nešto razvučeniji (širina 8 m) i visok tek 1,5 m, a na istoku mu gornja širina iznosi 3 m (donja oko 11 m), dok na sjeveroistočnome ojačanome uglu iznosi i 10 m. Izvan sjeveroistočnog ugla bedema zamijećeno je uleknuto šire područje koje je možda trag starog toka vanjskog, drugog jarka.

27. Medinci

Lokalitet je evidentiran rekognosciranjem 1978. godine (Minichreiter 1979: 180).

Nizinsko gradište se nalazi oko 500 m sjeveroistočnije od krajnjih kuća Slatinske ulice koja vodi prema Medincima, u Općini Medinci (Virovitičko-podravska županija), tik sjeverno uz cestu. Danas je oblikovan u vidu dva uzvišenja, sjeveroistočno manje, i jugozapadno veće, no podaci nas upućuju da je srednjovjekovno gradište izvorno bilo „kružno formirano, sa centralnim platom oko kojeg idu prstenasto dva jarka i nasip (Minichreiter 1979: 180), a već je u kasnijoj reambulaciji ustanovljeno da je izgled gradišta znatno izmijenjen tijekom izgradnje ugostiteljskog objekta „Stari hrastovi“ te da su vidljiva dva povišenja oko kojih je prokopan jarak u vidu osmice (Sekelj Ivančan 1996: 52).

Slijedi opis sadašnjeg stanja lokaliteta. Veće uzvišenje je ovalnog tlocrta i nadvisuje okolni nizinski teren za 2 m. Dimenzije su mu 58 (JZ–SI) x 37 m (SZ–JI). Na udaljenosti od 7 m od njega smješteno je manje i za 30–ak cm niže uzvišenje, kružnog tlocrta na sjeveroistočnom kraju, a četvrtastog na jugozapadnome, bližem glavnoj utvrdi. Dimenzije su mu 25 (JZ–SI) x 20 m (SZ–JI). Uokolo oba uzvišenja i između njih nalazi se jarak ispunjen vodom. Prosječna širina jarka iznosi 7 m, no na jugozapadnome dijelu i 10 m, jugoistočnome 8, odnosno na jugoistoku se sužava dijelom i na 5–6 m. Jarak ispunjen vodom na jugu doseže do same ceste. Na zapadnome dijelu oko većeg uzvišenja očuvani su tragovi bedema u visini od 1,70 m. Bedem je u gornjem dijelu širine 4–5 m, a u donjem 10 m (padina bedema prema zapadu je blaža i duža – 4 m, a prema obrambenom jarku i utvrdi strmija, u dužini od tek 1 m). Zapadno od bedema je močvarno, vodom obilato područje te je upitno je li nekad postojao i drugi jarak. Tragovi bedema tek se blago naziru i na nekim drugim dijelovima oko kompleksa, no uglavnom su savnati s okolnim terenom koji se uzdiže prema sjeveroistoku.

28. Nova Bukovica

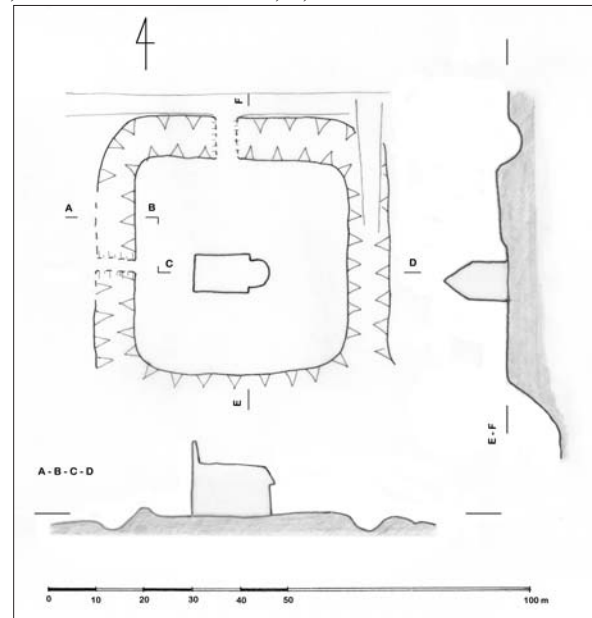
Stručna literatura donosi podatke o gradištu kružnog oblika s jarkom i šancem u Novoj Bukovici (Virovitičko-podravska županija), u dvorištu župnog dvora, sjeverno tik uz crkvu sv. Marije (Sekelj Ivančan 1996: 52). Višegodišnji pregledi terena su to i potvrdili, međutim najnovija rekognoscirana su pokazala da je gradište vrlo uništeno recentnim djelatnostima, bagerom je zatrpan jarak te su izgrađeni razni objekti za potrebe župnog dvora. Naknadno je na zračnom snimku zamijećena nešto sjevernija pozicija koja bi ukazivala da je uništen samo jugoistočni dio lokaliteta, no to valja iznova provjeriti terenskim pregledom (GoogleEarth, snimak 11.04.2011.).

29. Martin Našički – crkva sv. Martina

Prigodom obilaska lokaliteta Gradac Našički – Crni

potok 1 i 2, načinjena je skica gradišta oko ranogotičke crkve sv. Martina, za koju se u izvorima spominje da su je izgradili templari te se pretpostavlja da je kraj nje bio i samostan. Martin se nalazi oko 2 km zapadno od Našica (Osječko-baranjska županija). Crkva je podignuta na južnom rubu grede koja se nadvija nad dolinom kojom danas teče Podravska magistrala, a zasigurno je i u srednjem vijeku tuda vodila značajna cestovna komunikacija.

Crkva je smještena na središtu povišenog platoa, kvadratičnog tlocrta zaobljenih uglova (48 x 45 m), koji je s triju strana branjen širokim jarkom (širina pri dnu 3 m, pri vrhu 8 m) usječenim u padinu brijega, a s četvrte, južne strane zaštićen je strmom padinom. Nivelacija podnice crkve dublja je od nivelacije gradišta (osobito vidljivo na sjevernoj i zapadnoj strani) što bi nam ukazivalo na mogućnost da oblikovanje kvadratičnog gradišta nije možda bilo istovremeno s vremenom podizanja crkve (sl. 9). Primjerice, u Crkvarima kod Orahovice arheološka su istraživanja pokazala da je gradište oblikovano tek iza sredine 15. st., a prije tog vremena sakralni kompleks je doživio nekoliko temeljitih dogradnji i pregradnji (Tkalčec 2006a: 23, sl. 1; 2012). Zamjetne su i recentne intervencije prostora – snižavanje užo površine uz temelje crkve duž sjeverne strane, kao i prilazni put do crkve s iste strane, kada je dijelom zatrpan jarak. Slična situacija je i na zapadnoj strani prema groblju gdje je ujedno širi prostor u dužini od 8 m snižen, tj. niveliran na razinu praga crkve, a uz rub središnjeg uzvišenja je probijen prilaz do groblja kroz povišeni istaknuti rub središnjeg uzvišenja. Na ostalim stranama (osim sjeverne i zapadne) nema rubnog povišenja središnjeg uzvišenja. Također, nije zamijećen niti bedem. Na oranicama istočno i sjeveroistočno od gradišta s crkvom zamijećeno je dosta ulomaka kasnosrednjovjekovne keramike.

Sl. 9 Martin Našički – crkva sv. Martina, situacijski plan (crtala: T. Tkalčec, 20.04.2011.).

Fig. 9 Martin Našički – St. Martin Church, situation plan (drawing by: T. Tkalčec, 20th of April 2011).

30. Gradac Našički – Crni potok

Ljubaznošću ravnateljice Zavičajnog muzeja Našice gđe. Silvije Lučevnjak i kolegice gđe. Jasne Jurković te gosp. Branka Kranjčeva iz Našica kao i kolega iz Instituta za arheologiju dr. sc. Zorka Markovića i dr. sc. Kornelije Minichreiter upoznata sam s postojanjem gradišta na obroncima Krndije, 650 m istočnije od burga Bedemgrada i oko 2 km zapadno od mjesta Gradac Našički, koje je ugroženo mogućim širenjem gradačkog kame-noloma. Prvi podaci o ovome visinskom srednjovjekovnom gra-dištu objavljeni su 2009. g., a lokalitet je poznat od 2005. g. kada je gosp. Drago Majer iz Našica obavijestio Muzej o lokaciji

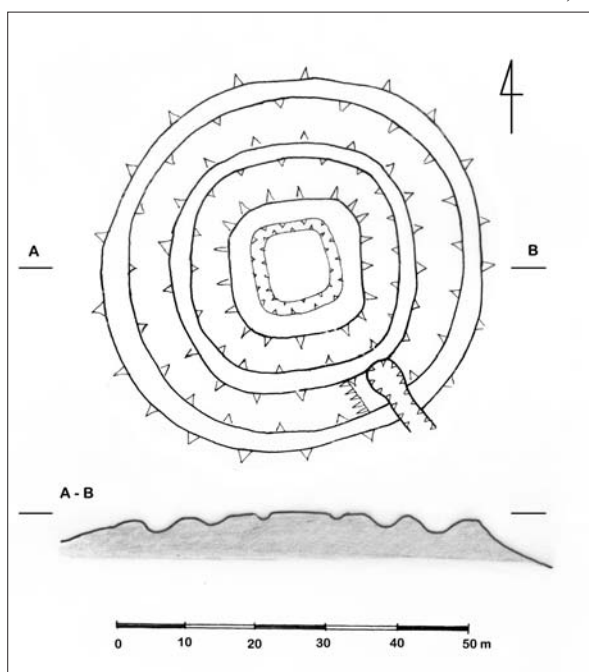

kružno formiranih bedema i jaraka te o pronalascima keramike. Prigodom prijašnjih obilaska terena prikupljeni su ulomci kasnosrednjovjekovne kuhinjske keramike, ali i oker gotička slikana keramika, kao i nešto atipičnih prapovijesnih ulomaka te jedan kameni nožić (Marković, Jurković 2009: 144, 145, sl. 1).²¹ Lokalitet je registriran kao Gradac Našički – Crni potok-istok (prema toponimu na katastarskoj karti).

Središnje uzvišenje je kružnog, pomalo kvadratičnog oblika, promjera 20-ak m. Specifičnost mu je što se sastoji od ravne kvadratične površine 8 x 8 m uokolo koje se pruža plitki, manji jarak (dubina 30 cm, širina 1 – 1,5 m), a sam rub je opet naglašen, no u istoj ravnini kao i sam centar uzvišenja (sl. 10). Središnje je uzvišenje opkoljeno dvama obrambenim jarcima i bedemima. Jarak J1 širok je u donjem dijelu oko 2 m, a dubina mu iznosi 1,30 m (mjereno od razine vrha središnjeg uzvišenja). Jarak J2 širok je u donjem dijelu oko 2,5 – 3 m, a dubok 2,30 m. Bedem B1 pri samome vrhu nešto je uži (1 – 2 m) od bedema B2 (šir. 2,5 – 3,5 m). Niži je od središnjeg uzvišenja tek za kakvih 20 cm, dok je bedem B2 niži za oko 0,5 m. Promjer bedema B1 iznosi oko 32 m, a bedema B2 oko 52 m. Na ju-

goistočnome dijelu nalazi se na vanjskoj stranici bedema B1 te u jarku J2 duboko kružno uleknuće, koje se pruža dalje prema jugoistoku, presijecajući bedem B2 koji je na tome mjestu širok i razvučen i do 5 metara. Čini se da se radi o recentnom oštećenju, čijim iskopom i izbacivanjem zemlje je tik zapadnije nastala manja „rampa“ kroz jarak J2.

Oko 280 m zapadnije, odnosno jugozapadno od gradišta nalazi se položaj evidentiran kao Gradac Našički – Crni potok-zapad. Radi se o većem uleknuću ovalnoga oblika (pri dnu 7 x 5 m, a pri vrhu puno većih dimenzija zbog dubine od oko 3 m) na čijem su dnu, ali i po njegovim gornjim rubovima zamijećeni ulomci opeke velikih formata. Na gornjim rubovima ovoga uleknuća zamijećeno je i dosta crveno zapečene zemlje. Zanimljiv je i istaknut povišeni položaj nešto zapadnije ove lokacije. Na položaju Crni potok-zapad valjalo bi provesti arheološka sondažna istraživanja kako bi se utvrdio karakter i vremensko razdoblje lokaliteta odnosno potječe li ovaj nalaz iz vremena kasnog srednjeg vijeka (napominjemo da u 15. st. nije bio nepoznat ovako veliki format opeka) ili iz novog vijeka.

Sl. 10 Gradac Našički – Crni potok-istok, situacijski plan (crtala: T. Tkalčec, 20.04.2011.).

Fig. 10 Gradac Našički – Crni potok-East, situation plan (drawing by: T. Tkalčec, 20th of April 2011).

21 Lokalitet sam obišla u dva navrata: 20. travnja 2011. g. kada je ekipu u sastavu dr. sc. Zorko Marković, Jasna Jurković, dr. sc. Igor Kulenović, Nada Ocelić i dr. sc. T. Tkalčec na teren vodio gosp. Drago Majer te 10. lipnja 2011. kada su na teren vozilom šumara izašli Jasna Jurković, glavni konzervator za arheološku baštinu mr. sc. Zoran Wiewegh, pročelnica Konzervatorskog odjela u Osijeku Ivana Sudić, konzervatorica Vlatka Revald Radolić i T. Tkalčec. Ovom prigodom objavljuje se crtež situacijskog plana gradišta pri čemu zahvaljujem gosp. Dragi Majeru na njegovoj prethodno izrađenoj skici, kao i Zavičajnom muzeju Našice na pozivu na suradnju i nesebičnom pružanju svih podataka o lokalitetu, među kojima i AutoCad snimku lokaliteta. Lokalitet je do danas obišlo više stručnjaka, među kojima i dr. sc. Zorislav Horvat, a zahvaljujući angažmanu Jasne Jurković i Silvije Lučevnjak poduzete su adekvatne mjere da se on i zaštiti. Prigodom drugog obilaska, ekipa je obišla i burg Bedemgrad kojom prigodom su dogovoreni i početni radovi na zaštiti ovog značajnog lokaliteta i snimku očuvane arhitekture.

Literatura

- Bobovec, A. 2003, Tragom arheoloških nalazišta Moslavine, Pasarić, D. (ed.) in: *Kutina: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, Kutina, 63 – 85.
- Bobovec, A. 1991, Srednjovjekovni arheološki lokaliteti na području općina Kutina i Garešnica, *Muzejski vjesnik* 14, 8 – 12.
- Drašković, N. 2009, Stare Plavnice – Gradina (lokalitet br. 72), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5/2008, 178 – 179.
- Jakovljević, G. 2012, *Registar arheoloških lokaliteta Bjelovarsko-bilogorske županije* (u tisku).
- Jakovljević, G. 1991, Marginalije uz registar arheoloških nalaza i nalazišta SZH (I), *Muzejski vjesnik* 14, 15 – 17.
- Lovrenčević, Z. 1985, Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji, *Podravski zbornik* 85, 168 – 199.
- Lovrenčević, Z. 1990, Srednjovjekovne gradine u Bilogori, *Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 14, (1989), 139 – 141.
- Lovrenčević, Z. Bilješke iz rekognosciranja (rukopis u Gradskom muzeju Bjelovar).
- Marković, Z., Jurković, J. 2009, Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2007. i 2008. g., *Annales Instituti archaeologici*, V, 139 – 145.
- Minichreiter, K. 1979, Arheološko rekognosciranje Slavonije, *Arheološki pregled*, 20 (1978), 180 – 182.
- Pribaković, D. 1956, Neki podaci o gradištima severozapadne Hrvatske, *Vesnik Vojnog muzeja* 3, 107 – 141.
- Registar 1997, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, drugo dopunjeno izdanje, Bjelovar.
- Salajić, S. 2001, *Arheologija virovitičkog kraja*, katalog izložbe, Gradski muzej Virovitica, Virovitica.
- Sekelj Ivančan, T. 1996, Rezultati arheoloških rekognosciranja terena oko Slatine (Virovitičko-podravska županija), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXXVIII/96, br. 3, 49 – 58.
- Tkalčec, T. 2004, *Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Tkalčec, T. 2006, Crkvari – Crkva Sv. Lovre 2005., *Annales Instituti archaeologici*, II, 23–28.
- Tkalčec, T. 2008, *Arheološka slika obrambenog sustava srednjovjekovne Slavonije*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Tkalčec, T. 2012, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari – crkva sv. Lovre 2011. godine., *Annales Instituti archaeologici*, VIII (u tisku).
- Tkalčec, T., Ložnjak, D., Dizdar, M. 2002, Terenski pregled općine Suhopolje u Virovitičko-podravskoj županiji 2002., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXXIV/2002, br. 2, 57 – 62.
- Tkalčec, T., Ložnjak, D. 2000, Obilazak terena – općina Suhopolje u Virovitičko-podravskoj županiji, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXXII/2000, br. 3, 88 – 92.
- Tkalčec, T., Sekelj Ivančan, T. 2005, Orešić Grad – Nizinska utvrda kod Novske, *Hrvatska vodoprivreda, mjesečnik Hrvatskih voda*, kolovoz/rujan, godište XIV, broj 152–153, 90 – 93.
- Vikić, B., Gorenc, M. 1969, *Prilog istraživanju antičkih naselja i putova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb.

Summary

The article provides preliminary results of targeted field survey and the revision of the medieval hill forts and moated sites in the wider Bilogora region and the territory of Western Slavonia (Fig. 1). These noble highland and lowland fortifications were composed of central earthen elevation surrounded by defensive ditches and earthen ramparts. Mainly, the buildings that have stood on them, towers and noble palaces, were made of wood but on some of them traces of brick and masonry buildings were also noticed. The fortifications are preliminarily dated to the period of 13th to 15th century. For most of them there are no published works of their plan until now. Furthermore, here we present data on several brand new sites, still unknown to professionals. The article includes a selection of illustrative drawings and drafts, while the detailed disclosures follow in future publications.